

RÂVİNİN ADÂLETİNE İLİŞKİN HUSUSİYETLER BAĞLAMINDA BUHÂRÎ'NİN HADİS RİCÂLİNE YAKLAŞIMI “el-Câmiu’s-Sahîh Özeline”^{**}

Osman AYDIN*

Özet:

Buhârî'nin genelde bütün dîni ilimlere özelde ise hadîs ilmine yaklaşımını anlamak için, eserlerini ve bunların değerlendirilmesi sonucu tespiti yapılan yöntemsel nüansları iyi tahlil etmek gerekir. Bu zâviyeden bakıldığında çocukluk yıllarından itibaren dîni ilimlere iştiyâkı kaynaklarda ifade edilen Buhârî'nin hadîs alanında yetkinliğini elde ettikten sonra rivayet tahammülünde benimsediği kriterler, onun hadîsçiliğini de gösterecek ipuçları sunacaktır. Râvînin adaletiyle doğrudan ya da dolaylı olarak ilişkili olan meselelerin bir hadîsin kabul ya da reddi hususunda en mühim verileri içermesi sebebiyle; Buhârî açısından adaletu'r-râvî mevzûunun daha da önemli olduğu söylenebilir.

Anahtar Kelimeler: Buhârî, Râvî, Adâlet, Bid'at.

Bukhari Approach To Students In The Context Justice Of Transmitter

Abstract:

In order to understand Bukhari's approach to all religious sciences in general and Hadith in particular, it is necessary to analyze Bukhari's works and the methodological nuances in which the evaluation of these works. From this point of view, Buhârî, who has been expressed in religious sources since his childhood, condition sets which he has created in the hadith transmission after gaining his competence in hadith field shows his Hadithism. The issues concerning the justice of the transmitter's, In terms of Bukhari, justice must be more important due to the inclusion of the most important issues in acceptance or rejection of hadith.

Keywords: Bukhari, Transmitter, Justice, Bidat.

Giriş

Hadîslerin sıhhat tespiti noktasında isnâdın yeri ve ehemmiyeti yadsınamaz bir gerçektir. Her ne kadar muhaddisler nazarında metin tenkîti ve tetkiki ihmâl edilmemiş ve belli branşlar bu alana hizmet etmiş olsa da; isnâd merkezli bir hadîs değerlendirmesi belli gerekçeler muvâcehesinde ön planda tutulmuştur. Bu zâviyeden meseleye yaklaştığımızda, senedi meydana getiren unsurlardan en önemlisi olan hadîs ricâlinin incelenmesi de pek çok

* Arş. Gör., Hitit Ü. İlahiyat F., hititosmanaydin@gmail.com

** Bu çalışma “Sahih-i Buhârî'nin Bâb Başlıklarındaki Merfû Rivâyetlerin Kütüb-i Semâniye Çerçevesinde Değerlendirilmesi” isimli yüksek lisans tezimizin ikinci bölümü esas alınarak hazırlanmıştır.

hadîs usûlü konusuna başlık teşkil etmiş, hatta konuya dair müstakil tâli ilim dalları oluşmuş ve eserler kaleme alınmıştır.

Hadîs araştırmalarında râvîler adâlet ve zabtları itibariyle iki kısımda mütâlaa edilmiş; herbir kısım da kendi içerisinde farklı altbaşlıklar halinde değerlendirilmiştir. Bu çalışmada, sadece sahîh hadîsleri derlemek amacıyla kaleme alındığı ifade edilen ilk eser olması hasebiyle Buhârî'nin *el-Câmiu's-sahîh*'i esas alınarak, râvînin adâletine taalluk eden meselelerde musannifin yöntemine ilişkin bir değerlendirme yapılmaya çalışılacaktır.

İlk kısımda; Buhârî'nin hadîs kabul şartlarına yönelik kendi ifadeleri, eser isimlendirmesi üzerinden yapılan çıkarımlar ve âlimlerin konuya dair söylemleri üzerinden meseleye yaklaşılabacaktır.

İkinci kısımda ise; râvînin adâletiyle alakalı hususlar iki başlıkta ele alınacaktır. Öncelikle, hadîs âlimleri nezdinde mutlak mânada kabul görmüş temel prensiplere ilişkin Buhârî'nin yöntem ve tercihlerine değinilecek; devamında, râvînin adâletiyle doğrudan ilişkili olmakla birlikte âlimlerin hüküm koymak hususunda ihtilâfa düştüğü meselelerle alakalı Buhârî'nin tercihlerine yer verilecektir.

Konunun bağlamından kopmaması için çalışmayla doğrudan irtibâtı olan örnekler seçilecek ve bazı hadîs usûlü prensiplerinin izahı, konu üzerine yapılmış/yapılacak çalışmalara bırakılacaktır. Çalışmada takip edilmek istenen temel yöntem Buhârî'nin bakış açısını tespît ve takdîm gayreti olması hasebiyle, ilgili konuda genel kanaatin varlığına işaret edildikten sonra Buhârî'nin usûlü üzerinde durulacaktır.

1. Buhârî'nin Hadîs Kabul Şartları Açısından *el-Câmiu's-Sahîh*

Buhârî'nin râvi değerlendirmelerine ilişkin bir açıklamada bulunabilmek için öncelikle *Sahîh*'in genel hatları ile tanınması ve Buhârî'nin rivayetlere bakışının en geniş manada tespiti zorunluluk arz etmektedir.

Bir rivâyette hocasının tavsiyesi¹ bir başka rivâyette de gördüğü bir rüya² üzerine *Sahîh*'ini yazmaya karar veren Buhârî'nin, eserini *onaltı* sene

1 Hatib el-Bağdâdi, Ahmed b. Ali Ebûbekir, *Târîhu Bağdâd*, I-XIV, Dârü'l-küttübü'l-ilmîyye, Beyrut, ts., II, 8; İbn Hacer, Ahmed b. Ali el-Askalânî, *Hedyü's-sârî mukaddîmetu Fethu'l-Bârî*, tahk.: Abdulkâdir Şeybe el-Hamd, yy. 2001, s. 6; Dihlevî, Abdulaziz Şah Velîyyullâh, *Buštânu'l-muhaddîsin*, çev.: Ali Osman Koçkuzu, Ankara 1986, s. 185, 186; Habil Nazlıgöl, "Buhârî ve Müsim'in Sahîhleri Arasında Bir Mukayese", *Büyük Türk İslam Bilgini Buhârî Uluslararası Sempozyumu*, Kayseri 1987, s. 166.

2 İbn İmâd, Şihâbuddîn Ebû'l-Fellâh el-Hanbelî, *Şezerâtü'z-zeheb fî ahbâri men zeheb*, tahk.: Abdulkâdir Arnavut, I-X, Beyrut 1986, III, 253; Hatib el-Bağdâdi, *Târîhu Bağdâd*, II, 10.

zarfında³ *altıyüzbin* hadîs⁴ içinden⁵ seçerek oluşturduğu kaynaklarda ifade edilmektedir. Bu kadar uzun bir zaman dilimi içerisinde meydana gelen bir eserin tek bir mekânda ya da sonradan düzenleme olmaksızın tasnifi düşünülemez. Bu zâviyeden meseleye yaklaşıldığında Buhârî'nin *Sahîh*'ini Buhâra'da yazmaya başlayıp; Mekke, Medine ve Basra'da devam ettiğini eserlerden öğreniyoruz. İlk dönem hadis tasnif faaliyetlerinde, râvilerin "hal"leri belirlenmekle birlikte mevcut tüm malzemeyi tespit etme adına, sahîh-sakîm ayrımı yapmaksızın rivâyetleri toplamak gibi bir usul görülmekle birlikte⁶; bizzat kendi ifâdesiyle onun, "Sadece sahîh hadîsleri toplamak" üzere yola çıktığını biliyoruz.⁷ Bu gaye ile oluşturulan ilk eserin *Muvatta* olduğuna dair bazı farklı görüşler ileri sürülse⁸ ve Buhârî öncesi bazı hadîs âlimlerinin sahîh rivâyetleri toplamaya gayret gösterdiği bilinse de genel kabul Buhârî'nin eseri üzerinedir.⁹ Bahsi geçen bu yolculuklardan ötürü *Sahîh*'in tamamlanma yeri ve yılı ile alakalı görüş ayrılıkları vardır. Eserin bitiş yeri olarak; Buhâra, Mekke, Medine ya da Basra'dan söz edilmiştir.¹⁰ Ancak Buhârî'nin onaltı yıl boyunca bu merkezler arasında sürekli gidip gelmesinden dolayı konuya dair net bir şey söylemek zor olsa gerektir. *Sahîh*'in bitiş tarihiyle ilgili olarak da; Buhârî'nin eserini bitirdikten sonra Ahmed b. Hanbel (ö. 241/855) ve

3 Mizzi, Cemâluddîn Ebû'l-Haccâc Yusuf, *Tehzîbü'l-Kemâl fi esmâi'r-ricâl*, tahk.: Beşşâr Avvâd Ma'rûf, I-XXXV, Beyrut 1996, XXIV, 449; Zehebî, Ebû Abdullâh Şemsuddîn Muhammed b. Ahmed b. Osmân, *Siyeru a'lâmi'n-nübelâ*, tahk.: Şuayb Arnâvud..., I-XXV, Müessesetu'r-risâle, Beyrut 1982, XII, 405; İbn İmâd, *Şezerâtü'z-zeheb*, III, 253.

4 Buhârî'nin bu hadîsleri topladığı eserinin ismi kaynaklarda, "el-Mebsût" olarak geçmektedir. bk. İbn Hacer, Ahmed b. Ali el-Askalânî, *Tağliku't-ta'lik alâ sahihi'l-Buhârî*, tahk.: Saîd Abdurrahman Musa el-Kazekî, I-V, el-Mektebetü'l-islâmiyye, Beyrut 1405, V, 420; Kandemir, Yaşar, "el-Câmiu's-Sahîh", *DİA*, İstanbul 1993, VII, 114.

5 İbn Hacer, *Tehzîbü't-tehzîb*, IX, 49; ez-Zehebî, *Siyer*, XII, 402; Ebû Huseyin Muhammed b. Ebû Ya'lâ, *Tabakâtü'l-hanâbile*, tahk.: Abdurrahmân b. Useymîn, Mekke 1999, II, 252; İbn İmâd, *Şezerâtü'z-zeheb*, III, 253.

6 Ömer Özpınar, *Hadîs Edebiyatının Oluşumu*, Ankara Okulu Yayınları, Ankara 2013, s. 347-348.

7 Hatib el-Bağdâdî, *Târîhu Bağdâd*, II, 8; Zehebî, *Siyer*, X, 96; Ebû Ya'lâ, *Tabakâtü'l-hanâbile*, II, 253; İbn İmâd, *Şezerâtü'z-zeheb*, III, 254.

8 Ayrıntılı bilgi için bk. Musa Bağcı, "Hadîs Metodolojisinde Sahîhu'l-Buhârî'nin Sıhhat Bakımından Tasnif Edilen İlk Eser Olduğu Fikrinin Eleştirel Analizi," *AÜİFD*, 2004, c. 45, sayı: 21, s. 39-56.

9 İbn Hacer, *Hedyü's-sâri*, 10; *Tehzîbü't-tehzîb*, IX, 54-55.

10 Abdulganî Abdülhâlik, *el-İmâm el-Buhârî ve Sahîhuhû*, Dârü'l-minâre, Cidde 1985, s. 181.

Ali el-Medînî'ye (ö. 233) sunmasına dair rivâyetlerden¹¹ hareketle h. 233 öncesini düşünmek hatalı olmaz.¹² Ancak bu tarihi daha ileriki dönemlere taşıyanlar hatta *Sahîh*'in hiç tamamlanmadığını iddia edenler de olmuştur.¹³ *Sahîh*'te, Ahmed b. Sinân Ebû Ca'fer el-Vâsıtî (ö. 258), Ahmed b. Ebû Amr Hafs b. Abdullâh (ö. 260), Ahmed b. Osman Ebû Abdullâh el-Kûfî, (ö. 261), Huseyn b. Muhammed en-Neysabûrî el-Kabbânî (ö. 289) gibi Buhârî'den sonra vefat eden râvîlerin bulunması *Sahîh*'in belirtilen tarihten daha sonraki dönemlerde tamamlanmış olabileceğine dair bir takım değerlendirmelere de temel teşkil etmiştir. Kezâ altında hadîs olmayan bâb başlıklarının varlığı ve bâb başlığı ile hadîs arasındaki ilişkiden söz edilmemesi gibi durumlar ise, eserin tamamlanmadığını düşünenler tarafından delil olarak gösterilmiştir. Bizim konuyla alakalı kanaatimiz ise; eserin genel çerçevesinin hocalarına takdimi ile bittiği; ancak devam eden süreçte gerekli gördüğü yerlerde bazı tasarruflarda bulunduğu şeklindedir.

Netice olarak *el-Câmiu's-Sahîh*'in oluşum sürecinde çok ciddi bir mesainin ve tetkîkin olduğu açıktır. Bu durum hem eserin teşekkürüne hem de rivayet, dolayısıyla ricâl seçim ve değerlendirmelerine yansımıştır.

2. Buhârî'nin Hadîs Kabul Şartlarına Genel Bakış

Makdisî'nin de (ö. 507 / 1113) belirttiği gibi; Buhârî, Müslim ya da diğer hadîs âlimleri eserlerini oluştururken hadîs kabul şartlarından söz etmemişlerdir.¹⁴ Bu şartlar; bizzat musannifin konuya ışık tutacak karîne niteliğindeki beyânlarından ve eser üzerinde yapılan incelemelerden ilerleyen zaman içerisinde ortaya çıkarılmış prensiplerdir.¹⁵ Bunlara ilave olarak musannifin eserine verdiği isim de kendisinin şartları konusunda kısmî bir ilham kaynağı olabilmektedir.

11 Ebû Ya'lâ, *Tabakâtü'l-hanâbile*, II, 246; İbn Hacer, *Tağlîk*, V, 423; *Tehzîbü't-tehzîb*, IX, 54. Ahmed b. Hanbel ve İshak b. Rahuye *Sahîh*'teki dört hadîs dışında hepsinin, "Sahîh" olduğunu söylemiştir. Ukayli ise, bu dört rivâyetin sıhhati konusunda Buhârî'nin sözüne itibar edilmesi gerektiğine işaret etmektedir.

12 Mücteba Uğur, *Buhârî, Kültür Bakanlığı Yayınları*, Ankara 1989, s. 64-65; Kandemir, "el-Câmiu's-Sahîh", *DİA*, VII, 114.

13 Ebu'l-Velid Suleyman b. Halef, *et-Ta'dîl ve't-tecrîh li men harrace anhu'l-Buhârî fi'l-câmi'i's-sahîh*, tahk.: Ahmed Lebzâr, I-III, Fas 1991, I, 287; Mehmet Bilen, *İbn Hacer'in Buhârî Savunusu*, Ankara Okulu Yay. 2013, s. 69-70.

14 Makdisî, Ebu'l-Fadl Muhammed b. Tâhir, *Şurûtu'l-eimmeti's-sitte*, Dârü'l-kütübü'l-ilmîyye, Beyrut 1984, s. 17.

15 Huseynî, Abdu'l-Mecîd Hâşim, *el- İmâmü'l-Buhârî, muhaddisen ve fakîhen*, Kahire ts., s. 90; Makdisî, *Şurûtu'l-eimmeti's-sitte*, s. 17.

Bu çerçevede konuya önce Buhârî'nin hadîs kabul şartlarına dair bizzat kendi ifâdeleriyle başlamak yerinde olacaktır. Buhârî *Sahîh'i binden fazla hocadan dinleyerek*¹⁶ altıyüzbin hadîs içinden seçtiğini¹⁷ ve bu altıyüzbin hadîsi belirlerken sahîh hadîslerin yanında zayıf olanlarını da ezberlediğini¹⁸ bizzat kendisi ifâde etmektedir. Hadîsleri ezberleme geleneğini de yine Buhârî'nin ifâdeleri içinde müşahede etmekteyiz. O şöyle der: "Hadîs yazarken aynı zamanda onları zihnime de alıyordum."¹⁹ Buradan anladığımız, Buhârî hadîsleri ezberlemek kadar yazımına da özen göstermektedir. Ayrıca o, ezberden hadîs tahdîs eden kişinin rivâyetinde şüpheye düşebileceğini ancak böylesi bir durumda yazılı kaynağa bakması halinde doğruyu görebileceğini belirtmiş²⁰ böylece rivâyetleri yazmanın ehemmiyetine vurgu yapmıştır.

Buhârî'nin, Ebu'l-Abbâs el-Velîd b. İbrâhîm el Hemedânî'ye (ö. ?) bu konuda yaptığı tavsiyeler de onun hadîs tahdîsinde dikkat ettiği hususlara işaret etmektedir. Nitekim Buhârî; hadîs yazımında hadîsler kadar, sahâbe isimleri ve sayıları, tâbiûn ve sonrasının hayatları, künye ve lakaplarının yazılmasının gerekliliğinden bahseder. Ona göre merfû ve muttasıl rivâyetler yanında mürsel, mevkûf ve maktu rivâyetler de hıfzedilmelidir. Ayrıca muhaddis, hadîs dinlediği kişinin yaşça kendisinden büyük ya da akran veya küçük olmasına bakmamalıdır.²¹

Buhârî'nin bazı cerh ve ta'dil lafızları ile alakalı yaklaşımına bakacak olursak; kendisi bir râvî için, "Münkeru'l-hadîs" tabirini kullanmışsa, bu tabir ilgili râvînin rivâyetiyle ihticâc edilemeyeceğini gösterir.²² Eğer bir râvî hakkında olumlu görüşler olmakla birlikte Buhârî söz konusu râvînin bir kusurla müttehem olduğunu belirtmek isterse "Fîhi nazar" ifâdesini

16 İbn Hacer, *Hedyü's-sârî*, I, 503.

17 İbn Hacer, *Tağlîk*, V, 420.

18 İbnu's-Salâh, Osman b. Abdurrahman eş-Şehruzûri, *Ullümü'l-hadîs*, tahk.: Nûrettin İtr, Dârü'l-fikr, Şam 1986, I, 20.

19 İbn Hacer, *Hedyü's-sârî*, s. 502.

20 Buhârî, Ebü Abdillâh Muhammed b. İsmâîl b. İbrâhîm el-Cu'fi, *Raf'ul-yedeyn fi's-salât*, tahk.: Bedüddîn Râşidî, Dârü İbn Hazm, Beyrut 1996, s. 82; İbn Hacer, *Hedyü's-sârî*, s. 502.

21 Kâdî İyâz b. Mûsâ, *el-İlma ilâ ma'rifeti usûli'r-rivâyeti ve takyîdi's-semâ'*, tahk.: Seyyid Ahmed Sakr, Dârü't-turâs, Kâhire 1970, s. 30-34.

22 Muhammed b. Ali b. Âdem b. Musa, *Şerhu Elfiyeti's-Suyutî fi'l-hadîs*, I-II, Mektebetü'l-gurabâi'l-eseriyye, Medîne 1993, I, 372.

kullanır.²³ “Mukâribu’l-hadîs”²⁴ tabirini kullandığı kimselerden ise rivâyette bulunmakta bir mahzur olmadığını yine kendisi dile getirir.²⁵ Buhârî râvîler üzerinde bu değerlendirmeleri yaparken elbette adâlet ve zabt niteliklerini tek kıstas olarak görmez. Nitekim kimi râvîler hakkında güvenilir olduklarını belirttiği halde hadîsin sahîhi ile sakîmini ayıramadıkları için rivâyetlerinin kullanılmayacağını belirtir.²⁶ Bazılarından hadîs alınabileceğini ancak hadîsleriyle ihticâc edilemeyeceğine dikkat çeker. Yine bu cümleden olarak Buhârî, “Sahibu’l-hadîs”²⁷ olmayan kimselerden hadîs tahdîsinde bulunmamıştır.²⁸ Bunların yanında kendisine göre en sahîh isnat silsilesi, Mâlik (ö. 179) – Nafi (ö. 117) – İbn Ömer tarîkidir.²⁹ *Sahîh*’te bu yolla gelmiş yüzkırtan fazla rivâyetin bulunması da bu sözün Buhârî nazarındaki itibârını göstermektedir.

Buhârî’nin yöntemine dair bizzat kendisine ait îzâhlar oldukça azdır. Yukarıda ifâde ettiğimiz üzere râvîleri ve dolayısıyla rivâyetleri değerlendiren Buhârî’nin, *Sahîh*’ini oluştururken bu değerlendirmeler sonucu tespît ettiği sahîh hadîsleri el-*Câmiu’s-Sahîh*’e aldığını, ancak eserin hacminin genişlemesinden endişe ettiği için de tüm sahîh rivâyetleri toplama çabasına girmediğini bizzat kendi ifâdelerinden öğrenmekteyiz.³⁰

Buhârî’nin hadîs kabul şartları bağlamında *Sahîh*’in ismi üzerinden de bir takım değerlendirmeler yapılmış, konuya ilişkin bazı ipuçları elde edilmiştir. Buna göre Buhârî eserine, fıkıh dışındaki konuları işlediği için *Câmi*’; sadece sahîh hadîsleri ihtivâ ettiği için *Sahîh*; sadece senedi muttasıl hadîsleri aldığını belirtmek için *Müsned*; sahîh hadîslerin tamamına değil bir kısmını içerdiği

23 Leknevî, Ebü’l-Hasenât Muhammed, *er-Ra’f’u ve’t-tekmîl fi’l-cerhi ve’t-ta’dil*, tahk.: Abdulfettah Ebu’l-Gudde, Dârü’l-beşâiri’l-islâmiyye, Beyrut 2012, I, 388. Şöyleki Buhârî’nin bu lafzı kullanma gayesini ele alan bir eser dahi kaleme alınmıştır. Bk. Ebûzer Abdulkadir b. Mustafa, *Men kâle fihî’l-Buhârî “fihî nazar” ve ekvâli ehli’l-cerhi ve’t-ta’dil*, Mecelleti Câmîati’l-İslâmiyye, Bağdad 2009.

24 Mukâribu’l-hadîs; rivâyet ettiği hadîs sika râvîlerin rivâyetine yakın olan, diğer bir ifâdeyle hadîsi şâz veya münker olmayan râvî için kullanılan düşük seviyede bir ta’dil lafzıdır. Aşıkutlu, Emin, “Mukâribu’l-Hadîs”, *DİA*, İstanbul 2006, XXXI, 125.

25 Abdullah b. Yusuf el-Cedîr, *Tahrîru ulûmi’l-hadîs*, I-II, Müessetü’r-reyyân, Beyrut 2003, I, 578.

26 Aynî, Bedruddin Ebî Muhammed, *Umdetü’l-kâri şerhu Sahîhi’l-Buhârî*, I-XXV, Dârü’l-kütübî’l-ilmîyye, Beyrut 2001, XV, 144.

27 Sâhibu’l-Hadîs: Hadîsin hükümleriyle amel etmeye çalışan kimseye denir. Abdullah Aydın, *Hadîs İstılahları Sözlüğü*, Timaş Yayınları, İstanbul 1987, s. 134.

28 İbn Hacer, *Hedyü’s-sârî*, s. 503.

29 Zehebî, *Siyer*, V, 97.

30 Hatîb el-Bağdâdî, *Târîhu bağdâd*, II, 8-9.

için de *Muhtasar* ismini vermiştir. Ebû Bekir Hazimî'nin (ö. 322) genel olarak Buhârî'nin şartlarından bahsederken hadîsi için; isnâdının muttasıl, râvîsinin müslüman, güvenilir olup müdellis ve muhtelit olmayan, adâlet vasfına sahip, hafızası kuvvetli, zihni duru, vehme kapılmayan, sağlam itikatlı olması şeklinde değerlendirmelerde bulunması meseleye dair bir fikir sunmaktadır.³¹

Konuya detaylı bir giriş yapmazdan evvel bir kısım ulemânın Buhârî'nin hadîs kabul şartı olarak ileri sürdükleri bazı hususi durumları serdetmek yerinde olacaktır. Örneğin, Hâkim en-Neysâbûrî (ö. 405/1014) Buhârî'nin *Sahîh*'te yer verdiği rivâyetlerin her tabakada birden fazla râvî tarafından rivâyet edildiğini söyler. Buna göre hadîsi sahâbe tabakasından en az iki sahâbî, tâbiûn tabakasından en az iki tabî rivâyet eder ve eser sahibine kadar bu durum bu şekilde devam eder.³² Oysa mezkur görüş Hâkim'in örnek olarak gösterdiği hadîsler için uygun gözükse de, bu durum tüm rivâyetlere teşmil edilemez. Nitekim bahse konu yaklaşım başta Makdisî ve Hâzîmî olmak üzere âlimler tarafından da kabul görmemiştir.³³ Hâkim'in öne sürdüğü bir diğer görüşe göre ise; *-şahitlik üzerine şahitlik*³⁴ meselesinde olduğu gibi- esere alınacak herbir rivâyet ilim ehline "mabûl" addedilmiş rivâyettir.³⁵ Hâkim'e nisbet edilen bu görüş her ne kadar bazı eleştirilere maruz kalmışsa da kanaatimizce Buhârî belli oranda da olsa bu konuyu önemsemiş gözükmektedir. Zirâ borcun vasiyetten önce ödenmesi ile alakalı rivâyet³⁶ Buhârî'nin şartlarını taşımamasına karşın genel uygulama bu minvalde olduğu için musannifin ilgili rivâyete itibar edip *Sahîh*'te yer verdiği görülmektedir.

3. Râvînin Adâleti ve *el-Câmiu's-Sahîh*

Bu kısımda *el-Câmiu's-Sahîh* râvîlerinin adâlet yönünden durumlarını tetkîke çalışacağız. Bunu yaparken önceliğimizi, Buhârî'nin ilgili konulardaki bakış

31 Cemaleddîn Kâsîmî, *Hayatü'l-Buhârî*, tahk.: Mahmûd el-Arnâvud, Dârü'n-nefâis, Beyrut 1992, s. 30.

32 Hâkim en-Neysâbûrî, Ebû Abdillâh Muhammed b. Abdillâh b. Muhammed, *el-Medhal ilâ ma'rîfeti kitâbi'l-iklîl*, tahk.: Ahmed b. Fariş es-Selûm, Dârü İbn Hazm, Beyrut 2003, s. 73.

33 Makdisî, *Şurutu eimmeti's-sitte*, 22; Kandemir, Yaşar, "el-Câmiu's-Sahîh", *DİA*, VII, 116; el-Huseynî, *el-İmâmü'l-Buhârî*, s. 97.

34 Bu tâbir; bir olay hakkında şahit olan kimsenin bu husustaki şehadetine başkasının şahitlik yapması anlamında kullanılır. Bilgi için bk. Mehmet Erdoğan, *Fıkıh ve Hukuk Terimleri*, Ensar Yayınları, İstanbul 2016, s. 522.

35 Huseynî, *el-İmâmü'l-Buhârî*, s. 97.

36 Buhârî, *Sahîh*, Vesâyâ 9.

açısı olacaktır. Adâlet ifadesinden kastettiğimiz ise; râvînin müslüman ve akıl baliğ olması, büyük günahları işlemek ya da küçük günahları irtikab etmekte ısrar etmek suretiyle fasık olmaması, çocuk ya da deli kabul edilmemesi gibi ana başlıklar ile bunlara taalluk eden tâli başlıklardır.³⁷

3.1. İslam

Râvîde aranan ilk şart kendisinin müslüman olmasıdır. Müslüman olmayan kimsenin rivâyetinin kabul edilmemesi, bu konuda genel kabul gören bir yaklaşımdır. Burada dikkat edilmesi gereken nokta, edâ için islam şartı mutlak olsa da tahammül için böyle bir şartın aranmamasıdır. Râvî müslüman olmadan evvel öğrendiklerini müslüman olduktan sonra nakledebilir.³⁸

Bu zâviyeden Buhârî'nin *Sahîh*'ine baktığımız vakit; ilk olarak zikredebileceğimiz örnek Ebû Süfyan'ın müslüman olmadan önce Herakl ile aralarında geçen muhavereyi müslüman olduktan sonra anlatmasıdır ki; Buhârî'de bu olay gerek tam haliyle gerekse ihtisâren *onbeş* yerde geçmektedir.

Diğer bir örnek *Megazi Kitabı*'nda yer alan;

”حَدَّثَنِي إِسْحَاقُ بْنُ مَنْصُورٍ حَدَّثَنَا عَبْدُ الرَّزَّاقِ أَخْبَرَنَا مَعْمَرُ بْنُ الزُّهْرِيِّ عَنْ مُحَمَّدِ بْنِ جُبَيْرٍ عَنْ أَبِيهِ قَالَ سَمِعْتُ النَّبِيَّ - صَلَّى اللَّهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ - يَقْرَأُ فِي الْمَغْرِبِ بِالطُّورِ ، وَذَلِكَ أَوَّلُ مَا وَقَرَ الْإِيمَانَ فِي قَلْبِي“

rivayetidir³⁹ Bu hadîsin sahabî râvisi Cübeyr b. Mut'îm'in (ö. 58) babası söz konusu rivayeti müslüman olmadan evvel duyduğunu açıkça belirtmiştir. Bu örnek de bize Buhârî'nin, râvinin müslüman olmadan evvel işittiğini müslüman olduktan sonra tahdis edebileceği hakkında açık bir emsâl oluşturur.

Kirmânî, (ö. 786 / 1384) Aynî (ö. 855 / 1451) ve Kastallânî (ö. 923 / 1517) ilgili rivayetin değerlendirilmesi esnasında konuya ilişkin bir izahta bulunmazken,

37 Suyûtî, Ebû'l-Fadl Celâlüddîn Abdurrahmân b. Ebî Bekr, *Tedribü'r-râvî fi şerhi Takrîbü'n-Nevevî*, tahk.: Muhammed Eymen b. Abdillâh, Dârü'l-hadîs, Kahire 2004, s. 260; Kâsımî, Cemâlüddîn Muhammed b. Muhammed Saîd, *Kavâ'idü'l-tahdîs min fînüni mustalahi'l-hadîs*, Beyrut 1979, s. 116.

38 Hatib el-Bağdâdî, Ebûbekir b. Ahmet b. Ali b. Sabit, *el-Kifâye fima'rifeti usûli ilmi'r-rivâye*, Mâhîr Yâsin el-Fahl, Dârü İbnu'l-Cevzî, Demmâm 1435, I, 226,228; Zehebî, *el-Mûkaza fi mustalahi'l-hadîs*, Dârü Uhud, yy. 1994, s. 51-52; Abdullah Aydın, “Adâlet”, *DİA*, İstanbul 2015, I, 344.

39 “Ben bir akşam namazında Peygamber'in Tûr Sûresi'ni okuduğunu duydum. Bu durum, îmânun kalbimde sabit oluşundan öncedir.” Buhârî, *Sahîh*, Megâzi 12 (hno: 4023) Bu konuyla ilgili ayrıntılı bilgi almak için bk. Ebûbekir Kâfî, *Menhecü İmâmî'l Buhârî*, Dârü İbn Hazm, Beyrut 2000, s. 77-78.

İbn Hacer (ö. 852/1448) bu hadîsin müslüman olmadan önce duyulan hadîslerin müslüman olduktan sonra rivayetine delil olduğunu belirtir.⁴⁰ İbn Hacer'den yaklaşık bir asır önce yaşamış olan Zehebî de (ö. 748/1348) aynı görüştedir.⁴¹

Aynı şekilde Hac Kitâbı'nda geçen⁴²,

“حَدَّثَنَا عَلِيُّ بْنُ عَبْدِ اللَّهِ حَدَّثَنَا سُفْيَانُ حَدَّثَنَا عَمْرُو حَدَّثَنَا مُحَمَّدُ بْنُ جُبَيْرِ بْنِ مُطْعِمٍ عَنْ أَبِيهِ كُنْتُ أَطْلُبُ بَعِيرًا لِي . وَحَدَّثَنَا مُسَدَّدٌ حَدَّثَنَا سُفْيَانُ عَنْ عَمْرُو سَمِعَ مُحَمَّدَ بْنَ جُبَيْرٍ عَنْ أَبِيهِ جُبَيْرِ بْنِ مُطْعِمٍ قَالَ أَضَلَلْتُ بَعِيرًا لِي . فَذَهَبْتُ أَطْلُبُهُ يَوْمَ عَرَفَةَ . فَرَأَيْتُ النَّبِيَّ صَلَّى اللَّهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ - وَاقِفًا بِعَرَفَةَ . فَقُلْتُ هَذَا وَاللَّهِ مِنَ الْخُمْسِ فَمَا شَأْنُهُ هَذَا”

Rivayetdeki “hums” tabiri; cahiliye döneminde Kureşlileri diğer bazı kabilelerden ayırır ve onların daha şerefli olduğunu ifade ederdi. Hz. Peygamber bu ifadenin kullanımını kesin bir dille yasaklamıştı. Cübeyr b. Mut'im'in babasının Hz. Peygamber'e bu şekilde hitap etmesiyle ilgili olarak Kirmânî; Mut'im'in o dönemde müslüman olmakla birlikte yasaktan haberi olmadığını belirtmesine karşın,⁴³ İbn Hacer Cübeyr'in hums tabirini kullandığı sırada müslüman olmadığını belirtir.⁴⁴ Dolayısıyla bu rivayet dahi yukarıda zikri geçen meseleye ikinci bir örnek teşkil etmektedir.

3.2. Bulûğ

Râvînin adâletiyle alakalı bir diğer şart bulûğdur. Bu meselede de tahammülün ve edânın yapıldığı dönem belirleyicidir. Âlimler edâ için bulûğun şart olduğunda bir ihtilâfa düşmemişlerdir. Ancak tahammül yaşı için farklı görüşler mevcuttur.⁴⁵

40 İbn Hacer, *Fethu'l-Bâri*, II, 290.

41 Zehebî, *el-Mûkîza*, s. 51.

42 Ben arefe günü bir devemi kaybetmiş ve onu aramaya çıkmıştım. Bu sırada Hz. Peygamber'i Arafat'ta vakfe ederken gördüm ve: 'Vallâhî burada vakfe yapan bu zât humsandır. Fakat onun hâli nedir ki, burada yânî Arafat'ta vakfe yapıyor?' dedim. Buhârî, *Sahih*, Hac 91 (hno:1664).

43 Muhammed b. Yusuf b. Ali b. Sa'îd Şemseddîn el-Kirmânî, *el-Kevâkibü'd-derârî fi şerhi sahihi'l-Buhârî*, I-XXV, Dârü ihyâi turâsi'l-arabî, Beyrut 1981, VIII, 160-161.

44 İbn Hacer, *Fethu'l-bârî*, III, 602-603.

45 Râmhurmuzî, Ebû Muhammed İbn Hallâd el-Hasen b. Abdirrahmân b. Hallâd, *el-Muhaddisu'l-fâsil beyne'r-râvî ve'l-vâ'î*, tahk.: Muhammed Accâc el-Hatib, Dârü'l-fikr, Beyrut 1404, s. 251-257; Hatîb el-Bağdâdî, *el-Kifâye* I, 227; Münâvî, Ebû Münzir Mahmud b. Muhammed, *Şerhu'l-Mûkîza li'z-Zehebî*, Mektebetü's-şâmile, Mısır 2011, s. 23-24; Aynî, *Umdetü'l-kâri*, II, 102; Ebûbekir Kâfî, *Menhecü Imâmî'l-Buhârî*, s. 78.

Buhârî'nin hadîs tahdîsinde yaş sınırı ya da yaşın ehemmiyetine dair görüşlerini bizzat *Sahîh'*te yer verdiği;

“رِيَّ غَصَلًا غَامَسَ حُصَيِّ يَتَمَّ بَاب”

isimli bâb başlığı⁴⁶ altında görmek mümkündür. İlgili terceme altında iki hadîs yer almaktadır. Bunlardan ilki;

“حَدَّثَنَا إِسْمَاعِيلُ بْنُ أَبِي أُوَيْسٍ قَالَ حَدَّثَنِي مَالِكٌ عَنْ ابْنِ شِهَابٍ عَنْ عُبَيْدِ اللَّهِ بْنِ عَبْدِ اللَّهِ بْنِ عُثْمَانَ عَنْ عَبْدِ اللَّهِ بْنِ عَبَّاسٍ قَالَ أَقْبَلْتُ رَاكِبًا عَلَى جِمَارِ أَتَانٍ ، وَأَنَا يُؤَمِّدُ قَدْ نَاهَزْتُ الإِخْتِلَامَ ، وَرَسُولُ اللَّهِ - صَلَّى اللَّهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ - يُصَلِّي بِمِئَى إِلَى غَيْرِ جِدَارٍ ، فَمَرَزْتُ بَيْنَ يَدَيْ بَعْضِ الصَّفِّ وَأَرْسَلْتُ الأَتَانَ تَرْتَعُ ، فَدَخَلْتُ فِي الصَّفِّ . فَلَمْ يُنْكِرْ ذَلِكَ عَلَيَّ”

rivayetidir. Rivayette açıkça görüldüğü üzere Abdullah b. Abbâs henüz bulûğ çağına girmeden yaşadığı bir olayı, bulûğa erdikten sonra nakletmektedir. Bu rivayet bazı farklılıklarla *Sahîh'*te dört ayrı yerde geçmektedir.⁴⁷

İbn Battal (ö. 449/1057) rivayette yer alan, “ihtilam olmadan önce” ifadesinden hareketle, Buhârî'nin, küçük yaşta hadîs dinleyip rivayetlerin ezberlenebileceğine delil çıkardığını ifade etmektedir.⁴⁸ Kezâ İbn Abbas'ın Hz. Peygamber vefat ettiğinde on yaşında olduğuna dair rivayetten hareketle İbn Abbas'ın yukardaki rivayeti işittiğinde on yaşından daha küçük olduğunu belirtmektedir.⁴⁹ Kirmânî meseleye Arapça gramer açısından yaklaşmış ve bâb başlığında yer alan, “متى” istifham edatının zaten küçük yaşta hadîs dinlemeyi kabulü anlamına geldiğini; sadece bu ameliyenin kaç yaşında olması gerektiği hususundaki ihtilafa işaret ettiğini belirtir.⁵⁰ Aynî de aynı görüştedir.⁵¹ İbn Hacer ve Kastallânî de aynı şekilde bu rivayetlerin Buhârî nazarında bulûğun şart olmadığına dair bir delil teşkil ettiğini ifade eder.⁵²

Konuya örneklik teşkil edebilecek diğer bir rivayette Cihâd Kitabı'nda Enes b. Mâlik'den gelen hadistir:⁵³

46 Buhârî, *Sahîh*, İlim 19 (hno: 78).

47 Buhârî, *Sahîh*, Salat 90, Ezan 161, Cezâu's-sayd 25, Megâzi 77.

48 İbn Battâl, Ebü'l-Hasen Ali b. Halef b. Abdilmelik el-Bekri el-Kurtubî, *Şerhu Sahîhi'l-Buhârî*, tahk.: Ebu't-Temîm Yasir b. İbrâhîm, I-X, Mektebetü'r-rüşd, Riyad 2003, I, 161-162.

49 İbn Battâl, *Şerhu Sahîhi'l-Buhârî*, V, 87.

50 Kirmânî, *el-Kevâkib*, II, 50.

51 Aynî, *Umdetü'l-kârî*, II, 101-102.

52 İbn Hacer, *Fethu'l-bârî*, I, 205; Kastallânî, *İrşadi's-sârî*, I, 175.

53 Buhârî, *Sahîh*, Cihad, 74.

« حَدَّثَنَا قُتَيْبَةُ حَدَّثَنَا يَعْقُوبُ عَنْ عُمَرُو عَنْ أَنَسِ بْنِ مَالِكٍ - رَضِيَ اللَّهُ عَنْهُ - أَنَّ النَّبِيَّ - صَلَّى اللَّهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ - قَالَ لِأَبِي طَلْحَةَ »
الْتَمِسْ غُلَامًا مِنْ غِلْمَانِكُمْ يَخْدُمُنِي حَتَّى أَخْرَجَ إِلَى خَيْبَرَ ». فَخَرَجَ بِي أَبُو طَلْحَةَ مُرَدِّفِي ، وَأَنَا غُلَامٌ زَاهِقْتُ الْجُلْمَ ، فَكُنْتُ أُخْدَمُ رَسُولَ
اللَّهِ - صَلَّى اللَّهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ - إِذَا نَزَلَ »

Bu hadîste de çok net bir şekilde gözükmektedir ki Enes b. Mâlik söz konusu olaya şahit olduğunda henüz bulûğa ermemiştir. İlgili rivayetin farklı bir tarihine yer veren İbn Battâl, Enes'in bu olay vuku bulduğunda on yaşından küçük olduğunu ifade etmektedir.⁵⁴

Konuya dair verebileceğimiz bir başka örnek ise, İlim Kitabı'nda yer alır.⁵⁵

« حَدَّثَنِي مُحَمَّدُ بْنُ يُوسُفَ قَالَ حَدَّثَنَا أَبُو مُسْهَرٍ قَالَ حَدَّثَنِي مُحَمَّدُ بْنُ حَرْبٍ حَدَّثَنِي الزُّبَيْدِيُّ عَنِ الرَّهْرِيِّ عَنْ مُحَمَّدِ بْنِ الرَّبِيعِ قَالَ
عَقَلْتُ مِنَ النَّبِيِّ - صَلَّى اللَّهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ - مَجَّةً مَجَّهَا فِي وَجْهِ وَأَنَا ابْنُ خَمْسِ سِنِينَ مِنْ دَلْوٍ »

Rivâyetin sahâbî râvisi Mahmûd b. Rabî', (ö. 99) Hz. Peygamber ile aralarında geçen bu olayın kendisi beş yaşındayken vuku bulduğunu açıkça söylemektedir. Yaş konusundaki bu tahdîdin sadece Zebîdî kanalıyla gelen bu rivayette olduğu, ancak Zebîdî'nin Zührî'den yaptığı rivayetlerin çok kuvvetli olması sebebiyle sıkıntı teşkil etmediği kaynaklarda belirtilir.⁵⁶

Son olarak, Zehebî bulûğa ermeden önce işittiklerini, bulûğa erdikten sonra tahdis eden Buhârî râvilerini İbn Abbas, Mahmûd b. Rabî', Enes b. Mâlik, Nu'mân b. Beşîr ve Hz. Âişe olarak ifade etmektedir.⁵⁷

3.3. Akl

Râvînin adâleti bağlamında üzerinde icmâ edilen hususlardan biri râvînin aklî melekelerinin yerinde olmasıdır.⁵⁸ Bu duruma başta Buhârî'de olmak üzere birçok hadîs kaynağında geçen,

«... أَلَمْ رَفَعْنَا عَنْ ثَلَاثَةِ عَنَ الْمُجْنُونِ حَتَّى يُفِيقَ وَعَنْ الصَّيِّبِ حَتَّى يُدْرِكَ وَعَنْ النَّائِمِ حَتَّى يَسْتَيْقِظَ... »

54 İbn Battâl, *Şerhu Sahîhi'l-Buhârî*, V, 87.

55 Buhârî, *Sahîh*, İlim, 18.

56 İbn Hacer, *Fethu'l-bârî*, I, 208; Aynî, *Umdetü'l-kârî*, II, 108.

57 Münavi, *Şerhu'l-mûkaza*, s. 25.

58 Hatîb el-Bağdâdî, *el-Kifâye*, I, 227; Münâvi, *Şerhu'l-Mûkaza*, s. 25-26; Makdisî, *Şurut-u eimmeti'l-hamse*, s. 53; Suyutî, *Tedrib*, s. 260; İbn Salah, *Ulûmi'l-Hadîs*, 104; Irâkî, Ebû'l-Fadl Zeynuddîn Abdurrahîm b. el-Huseyn, *et-Takyîd ve'l-izâh şerhu mukaddimeti İbn Salâh*, tahk.: Abdurrahman Muhammed Osman, Mektebetü'r-rakmiyye, yy. 1969, I, 136; Nurettin İtr, *Menhecu'n-nakd fi Ulûmi'l-hadîs*, Dârü'l-Fikr, Şam 1997, I, 78.

rivayeti⁵⁹ delil gösterilmektedir. Dolayısıyla Buhârî olması gerektiği üzere aklî melekeleri istimal edemeyen kimselerden gelmiş olan rivayetleri *Sahîh'*inde kullanmamıştır.

3.4. Fısk

Fısk; büyük günah işlemek ya da küçük günahlarda ısrar etmek demektir.⁶⁰ Her ne kadar râvînin fiil ve sözlerinde küfür derecesinde olmamak şartıyla İslam'a aykırı itikat taşıdığına görülmesi⁶¹ şeklinde tanımlamalar olsa da, itikadî yönünden ziyade ameli yönünün ağır bastığına dair yaklaşım⁶² kanaatimizce daha doğrudur. Elbette bu tanımlama; fıskın derecesi, büyük günahların sayısı ve tayini ile alakalı meselelere göre değişiklik arzeder. Fâsıktan hadîs tahammül edilmeyeceği, üzerinde icmâ' edilen bir husustur.⁶³ Ancak fıskından dönüp halini düzelttikten sonra söz konusu râvîden gelen rivayetlerin kabul edileceğini söyleyenler vardır.⁶⁴ Bu konuyla alakalı ayırım gerektiren diğer bir durum da yalan söyleyen râvînin yalanıyla alakalıdır. Şâyet bu yalan Hz. Peygamber'e isnâd edilmemişse, böylesi kimselerden tevbe ettikten sonra tahammülde bulunmak genel görüşe göre caizdir. Ancak bu durum Hz. Peygamber adına isnatta bulunmuş kimseler için tartışılmıştır. Süfyân es-Sevrî (ö. 160), Abdullâh b. Mübârek (ö. 181) ve Ahmed b. Hanbel (ö. 240) gibi âlimler böyle bir kişiden hadîs alınamayacağını ifâde ederlerken; Nevevî (ö. 676) bir kıyasla; kâfirken iman etmiş kimseden hadîs alındığına göre, tevbe eden müslümandan da alınabileceğini söyler.⁶⁵ Buhârî'nin bu konudaki görüşünün birinci grup alimlerle daha yakın olduğunu söyleyebiliriz. Yani ona göre Hz. Peygamber'e yalan isnâdı dışındaki günahlardan ötürü tevbe edip hatalarını düzelten kimsenin rivayeti kabul edilirken Hz. Peygamber'e yalan isnâtta bulunan kimsenin rivayeti hiçbir surette kabul edilmez. Zira

59 Buhârî, *Sahîh*, Talak 11; Ebû Dâvud Süleyman b. Eş'as es-Sicistânî, *Sünen-i Ebî Dâvud*, I-IV, Dârü'l-kütübî'l-arabî, Beyrut, ts., Hudûd 16.

60 Sehâvî, Şemseddin Ebu'l-Hayr b. Muhammed, *Fethu'l-muğis bi şerhi Elfiyyeti'l-hadîs*, tahk.: Abdülkerim b. Abdullah b. Abdurrahman el-Hudayr, I-V, Dârü'l-minhâc, Riyad 1426, I, 315.

61 Aydınli, *Hadîs İstılahları Sözlüğü*, s. 57.

62 Abdülhak ed-Dihlevî, *Mukaddimetün fi usûli'l-hadîs*, tahk.: Süleyman Hüseyinî, Dârü'l-beşâir, Beyrut 1986, s. 65.

63 Hatîb, *el-Kifâye* I, 227; *el-Câmî' li ahlâki'r-râvî*, tahk.: Mahmûd Tahân, Mektebetü'l-Meârif, Riyad 1403, I, 130; Münavi, *Şerhu'l-Mûkaza*, s. 25-26; Makdisî, *Şurut-u eimmeti'l-hamse*, s. 53; İbn Salah, *Ulûmü'l-Hadîs*, 104; Suyutî, *Tedrib*, 260; Irakî, *et-Takyîd*, I, 136; Nurettin İtr, *Menhecü'n-nakd*, I, 78.

64 İbn Hacer, *Fethu'l-bârî*, I, 205; Aynî, *Umdetü'l-kârî*, I, 103.

65 Nevevî, Ebû Zekeriyâ Yahyâ b. Şeref b. Mürî, *Sahîh-i Müslim bi şerhi'n-Nevevî*, I-XVIII, Matba'atü'l-Misriyye, Mısır 1929, I, 70.

İrâkî Buhârî'nin hocalarının bu görüşte olduğunu belirtir.⁶⁶ Şu kadarı var ki, Şeyhân'ın ikisinin de kendisinden hadîs aldığı İsmâil b. Ebî Üveys (ö. 226) ismindeki râvî⁶⁷ Hz. Peygamber'e yalan isnâd etmekle ithham edilmiş olsa da söz konusu râvinin, cerh ya da ta'diline dair farklı görüşler ileri sürülmüştür.⁶⁸ Söz konusu bu râvî üzerinden Buhârî'ye birçok söylemde bulunulmuş olması sebebiyle İsmâil b. Ebî Üveys ile ilgili serdedilen görüşlere detaylı bir şekilde bakmak yerinde olacaktır.

İsmâil b. Ebî Üveys için; Neseî, bir seferinde sika olmadığını⁶⁹ bir başka ifadesinde de zayıf olduğunu belirtir.⁷⁰ Dârekutnî kendisinin rivayetlerinin sahîhler arasında seçmediğini söylerken,⁷¹ Yahyâ b. Ma'în onunla alakalı bir görüşünde, "İnsanların en zayıfı" tabirini kullanır.⁷² Nadr b. Seleme el-Mervezî (ö.?), "kezzâb" olarak nitelendirir.⁷³ Seyf b. Muhammed es-Sevrî (ö. 190) ise onun hadîs üydürdüğünü söyler⁷⁴

İsmâil b. Ebî Üveys'i tad'if eden ve yukarda zikri geçen ifadelerden sonra kaynaklarda şu bilgilere de ulaşmaktayız.

Ahmed b. Hanbel kendisini tevsik etmiş⁷⁵ onun için, "لا بأس به" lafzını kullanmıştır.⁷⁶ Ahmed b. Hanbel'in bu tabiri sika râviler için kullanıldığı bilinmektedir.⁷⁷

Yahyâ b. Ma'în; İbn Ebî Hayseme'den nakille onu "صدوق" olarak niteler. Bir başka seferinde de "ضعيف العقل," şeklinde tavsif eder. Zehebî bu ifadelerden

66 İrâkî, *et-Takyîd*, I, 150.

67 Buhârî'nin bu râviden rivayetlerinin sayısı onaltıdır. Bunlardan yalnızca iki tanesi bu râvi kanalıyla gelmektedir. Neseî dışında Kütüb-i Tis'a musanniflerinin tamamı bu râvinin rivayetlerine eserlerinde yer vermişlerdir.

68 Ebûbekir Kâfî, *Menhecî imâmî'l-Buhârî*, s. 83-86.

69 Zehebî, *Siyer*, X, 393.

70 Zehebî, Şemsuddin Ebû Abdillâh, *Zikru esmâi men tukullime fihi ve huve muvessek*, tahk.: Muhammed Şekûr b. Mahmut el-Hâcî, Mektebetü'l-menâr, Mısır 1986, I, 44.

71 Zehebî, *Siyer*, X, 393; İbn Hacer, *Tehzibü't-tehzib*, I, 271.

72 Zehebî, Şemsuddin Ebû Abdillâh, *Mizânü'l-i'tidâl fi nakdi'r-ricâl*, tahk.: Ali Muhammed el-Becâvî, I-IV, Dârü'l-ma'rife, Beyrut ts., I, 222.

73 Ebû Abdillâh Moğultay, *İkmâlü Tehzibü'l-Kemâl fi esmâi'r-ricâl*, I-XII, el-Fâruku'l-hadîsiyye, Kâhire 2001, II, 184.

74 İbn Hazm, *el-Muhallâ bi'l-âsâr*, Dârül fikr, yy., ts., XI, 78.

75 Zehebî, *Siyer*, X, 394; İbn Hacer, *Tehzibü't-tehzib*, I, 271.

76 Zehebî, *Siyer*, X, 392; İbn Hacer, *Tehzibü't-tehzib*, I, 271.

77 Râzî, Abdurrahman b. Ebî Hatim, *el-Cerh ve't-ta'dil*, I-IX, Beyrut 1371, II, 258; Yücel, Ahmet, *Hadîs İstîlâhlarının Doğuşu ve Gelişimi*, İFAV, İstanbul 2014, s. 138.

kastedilen mananın; İsmâil b. Ebî Üveys'in hadîs tahdisinin güzel olmadığı, nasıl edâ edileceğini tam olarak bilemediği, kendisine ait yazılı nüshadan farklı şekilde rivayette bulunabildiği şeklinde yorumlanması gerektiğini söyler.⁷⁸

Ebû Hatim er-Râzî, "محلہ صدق" ibaresiyle ta'dîl eder. Bununla birlikte hadîste gaflet içinde bulunabileceğini de ilave eder.⁷⁹ Bir başka sefer de de sika olarak tavsif eder.⁸⁰

İbn Adiy, dayısı Malik b. Enes'den yaptığı rivayetlerin, "garîb"; ancak bir râvî olarak babasından daha üstün olduğunu ifade eder.⁸¹ Ayrıca İbn Hibbân da kendisini, "Sikât"ında zikretmiştir.⁸²

Zehebî, kendisini, "imâm", "hâfız" ve "sadûk" olarak niteledikten sonra hafızasından rivayet ettiğinde zayıf kalabildiğini; her ne kadar münker ve ferd rivayetleri bulunmakla birlikte itimat edilmiş bir râvî olduğunu söyler.⁸³

Onu tad'if eden ve Hz. Peygamber'e yalan isnad ettiğine dair görüşleri ise şöyle özetleyebiliriz:

İsmâil b. Ebî Üveys hakkında, onun hadîs uydurduğunu söyleyen ilk kişi Seyf b. Muhammed es-Sevrî'dir. 190 senesinde vefat ettiği kaynaklarda ifade edilen Seyf hakkında;

Yahyâ b. Ma'în, "kezzâb" terimini kullanırken, Ahmed b. Hanbel hadîsinin yazılmayacağını ve hadîs uydurduğunu ifade eder.⁸⁴ Hatta ondan gelen hadîsleri yaktığını belirtir.⁸⁵ Bu sözlerine gerekçe olarak da uydurduğu hadîslerden örnekler verirler. İbn Şâhîn, Ebu'l-Arab, İbnu'l-Cârûd, İbnu'l-Cevzî, İbn Hibbân, İbn Adiy onun hadîs uydurduğunu ifade edenler arasındadır. Dolayısıyla kendisi hakkında bu ithamların bulunduğu

78 Zehebî, *Siyer*, X, 393; İbn Hacer, *Tehzibü't-tehzib*, I, 271.

79 Zehebî, Ebû Abdullâh Şemsuddîn Muhammed b. Ahmed b. Osmân, *Târîhu'l-İslâm ve vefeyâtu meşâhir ve'l-a'lam*, I-XV, tahk.: Beşşâr Avvâd Ma'rûf, Dârü'l-garbi'l-İslâmî, Beyrut 2003, V, 534.

80 Zehebî, *Târîhu'l-İslâm*, V, 534.

81 Zehebî, *Târîhu'l-İslâm*, V, 534.

82 İbn Hibbân, Ahmed b. Hibbân el-Büstî, *Kitâbü's-sikât*, tahk.: Muhammed Abdulmu'îd Hân, I-X, Dâiratü meârifî'l-osmâniyye, İstanbul 1970, VIII, 99.

83 Zehebî, *Siyer*, X, 391, 392, 393; İbn Hacer, *Tehzibü't-tehzib*, I, 271.

84 Zehebî, *Târîhu'l-İslâm*, IV, 862.

85 Ebû Abdillah Moğultay, *İkmâlü Tehzibü'l-Kemâl fi esmâ'ir-ricâl*, I-XII, el-Fâruku'l-hadîsiyye, Kâhire 2001, VI, 195.

bir kimsenin bir başka râvi hakkında yaptığı değerlendirmelere temkinli yaklaşmak ilmî hassasiyetin gereğidir.

İsmâil b. Ebî Üveys'in hadîs uydurduğuna dair ikinci iddia olarak; Seleme b. Şebîb'den (ö. 200) nakledilen bir rivayet gösterilir. Buna göre; Burkânî (ö. 425) Dârekutnî'ye Neseî'nin neden İsmâil b. Ebî Üveys'i zayıf kabul ettiğini sorar. Dârekutnî de Muhammed b. Musâ el-Hâşimî'nin Neseî'den bir olay anlattığını; Neseî'nin de söz konusu hadîseyi Seleme b. Şebîb'den işittiğini belirtir. Buna göre; İsmâil b. Ebî Üveys, Medineliler bir konuda ihtilafa düştüklerinde bazen hadîs uydurduğunu kendisi itiraf etmiştir.⁸⁶ Yukarıda anlatılan bu hadîsenin ilk aktaranı konumundaki Muhammed b. Mûsâ el-Hâşimi, meselenin doğruluğunu tespit açısından önem arz etmektedir. İnceleme imkânı bulduğumuz kaynaklarda hatta Neseî'nin hayatını münhasıran ele alan eserlerde⁸⁷ dahi kendisi ile alakalı bir bilgiye rastlayamadık. Sadece bahse açtığımız konuda isminin geçtiği yerde kendisinin Neseî ile özel mevzûları dahi konuşabilecek kadar yakın birisi olduğu ve "imam" olarak vasıflandırıldığı belirtilmektedir.⁸⁸ Kendisi hakkında yeterli bilginin bulunmadığı Muhammed b. Mûsâ el-Hâşimî'nin söz konusu rivayetin tek râvisi olması, ayrıca hadîs uydurduğunu itiraf eden bir kimse hakkında hiçbir yaptırım uygulanmaması tutarlı gözükmemektedir. Bu gibi hususlar Muhammed b. Mûsâ'dan naklolunan söz konusu bu bilginin gerçekliği konusunu bir kez daha düşünmeye sevk etmektedir.

İsmâil b. Ebî Üveys'in hadîs uydurduğuna dair son görüş ise Hammad b. Seleme'nin Nadr b. Seleme el-Mervezî'den yaptığı bir nakildir. Buna göre İsmâil, "kezzâb" olarak nitelendirilmektedir. Zira Malik b. Enes'ten Abdullah b. Vehb ile alakalı bazı meselelerde nakilde bulunur.⁸⁹ Abdullah b. Vehb, İmam Malik'in talebelerindedir ve tam ismi Abdullah b. Vehb b. Müslim Mevlâ İbn Ziyâd el-Mısırî'dir. Künyesi Ebû Muhammed olarak zikredilir ve H. 197 senesinde vefat etmiştir.⁹⁰ İmam Malik'in ona çok değer verdiği ve sadece

86 Zehebî, *Siyer*, X, 394; *Târîhu'l-İslâm*, V, 534.

87 Ömer Eymân Ebûbekr, *el-İmâm en-Nesâî ve Kitâbühü'l-Müctebâ*, Mektebetü'l-meârif, Riyâd, 2003; Muhammed Muhammedî Muhammed b. Cemîl, *el-Medhal ilâ Süneni İmâm Nesâî*, Vizâretü'l-evkâf, Medine 2008.

88 Zehebî, *Siyer*, X, 394; *Târîhu'l-İslâm*, V, 534.

89 İbn Adiy, Abdullah b. Muhammed, *el-Kâmil fî du'afâi'r-ricâl*, tahk.: Yahyâ Muhtar, Dârü'l-fikr, Beyrut 1988, I, 32. İfadenin aslı şu şekildedir;
كان يحدث عن مالك بمسائل عبد الله بن وهب.

90 Zehebî, *Siyer*, IX, 223; İbn Hacer, Ahmed b. Ali el-Askalânî, *Ta'rîfu ehli't-takdîs bi merâtibi'l-mevsûfîne bi't-tedlîs*, tahk.: Âsim b. Abdullâh el-Karyûnî, Mektebetü'l-menâr, Ürdün ts., s. 22.

onu fakih sıfatıyla tavsif ettiği ifade edilir. Burada tetkîke açılması gereken husus ise, Nadr b. Seleme'nin kullanmış olduğu, "kezzâb" tabiridir. Zira bu ifadeyi hadîs usûlcülerinin çerçevesini belirlediği istilâhî manası üzere kabul edersek, Abdullâh b. Vehb hadîs uyduran bir râvî konumuna düşmektedir. Oysa ki Nadr'ın burada, "kezzâb" ifadesini Hz. Peygamber'e yalan isnâd eden kimse anlamında değil; lügat anlamıyla kullandığı net bir şekilde gözükmektedir. Zira ifadede zikri geçen meseleler Hz. Peygamber'den sadır olan merfû' rivayetler değil, İmam Mâlik ile Abdullah b. Vehb arasında geçen fikhî ihtilaflara ilişkin karşılıklı muhaverelerdir. Kaynaklarda İmam Malik ile Abdullah b. Vehb arasında bu tarz sohbet ve fikir teatisinin olduğu bilinmektedir.⁹¹ Nadr b. Seleme'nin iddiası, İsmâîl b. Ebî Üveys'in sözü geçen fikhî ihtilaflara dair nakillerde hatalı/yalan beyanda bulunduğuudur. Ayrıca Nadr b. Seleme bu iddiasını neye istinaden dile getirdiğini belirtmemiştir. Buhârî Abdullah b. Vehb'e ayırdığı bölümde kendisinden hadîs tahdis eden tek kişi olarak İsmâîl b. Ebî Üveys'i gösterirken,⁹² İbnu'l-Cezerî ise, İsmail b. Ebî Üveys'in Abdullah b. Vehb'den kıraat ilmini öğrendiğini belirtir.⁹³ Bunun dışında kaynaklarda İsmâîl'in Abdullah b. Vehb'den fikhî meselelere dair rivayetlerinde yalan uydurduğuna dair ikinci bir örneği tespît edemedik. Kanaatimizce Buhârî'nin, Abdullah'ın birçok talebesi arasında sadece İsmail b. Ebî Üveys'in ismini vermesi kendisiyle alakalı tartışmalardan haberdar olduğu izlenimi uyandırmakta ve kendi kanaatini de ortaya koyduğunu göstermektedir.

Diğer yandan Buhârî Tarih'inde İsmail b. Ebî Üveys'in sadece adını zikretmiştir.⁹⁴ Kaynaklarda, İsmâîl b. Ebî Üveys'in Buhârî'ye kendi hadîs ahz yöntemini söylediği ve rivayetleri içinde ayıklama yapabileceğini belirttiği bunun üzerine de Buhârî'nin bazı hadîslerini seçerek aldığı⁹⁵ İsmâîl b. Ebî Üveys'in de geriye kalanını sildiği⁹⁶ ifade edilmektedir. Dolayısıyla bu durum İsmâîl'in *el-Câmiu's-Sahîh*'te geçen rivayetleriyle ihticâc edilebileceği⁹⁷

91 Kâsım Ali Sa'd, *Cemheratu Terâcîmi Fukahâi'l-Mâlikîyye, Dârü'l-buhûs*, Dubâi 2002, II, 826.

92 Buhari, Ebû Abdillâh Muhammed b. İsmâîl b. İbrâhîm el-Cu'fî el-Buhârî, *et-Târîhu'l-kebîr*, tahk.: Haşim en-Nedvî, I-IX, Dâiratü'l-meârifî'l-osmânî, V, 218.

93 İbnu'l-Cezerî, Nuhammed b. Muhammed b. Ali, *Gayetu'n-Nihaye fî Tabakâti'l-kurra*, Dârül-kütübî'l-ilmîyye, Beyrut, ts., I, 463.

94 Buhari, *et-Târih*, I, 364.

95 İbn Hacer, *Hedyü's-Sârî*, s. 410.

96 Hatîb, *Târîhu Bağdad*, II, 19.

97 İbn Hacer, *Takrîbü't-tehzîb*, I, 108.

görüşünü desteklemektedir. Zira bu rivayette Buhârî'nin onun bütün hadîslerini değil, sadece şartlarına uyanları aldığı sonucu ortaya çıkmaktadır.

İsmâil b. Ebî Üveys'in Hz. Peygamber'e yalan isnâd ettiğine dair yukarıda yer verdiğimiz ifadeler bakıldığında bunların genel olarak müfesser olmadığı görülür. Cerh edilme sebebinin müfesser olarak zikredildiği tek husus ise; bir alışverişte usûle uygun ticaret yapmaması gösterilir. Bu durumun ise, bir kişinin Hz. Peygamber'e yalan isnâdında bulunduğu dair yeterli bir delil oluşturmaz. En fazla yalanla ittihâmı için bir sebep teşkil edebilir.

Kanaatimizce İsmâil b. Ebî Üveys gündelik hayatında belli meselelerde hatalı ve rivayet tahammül yöntemlerinden bazısında kusurlu olsa da Hz. Peygamber'e yalan isnâd ettiğine dair ifadeler delil teşkil edecek düzeyde sıhhatli gözükmemektedir. Bu konuda İbn Hacer'in dile getirdiği, İsmâil b. Ebî Uveys'in bu kusurlu davranışları gençliğinde yaptığı ve muhtemelen sonradan kendini düzelttiğine⁹⁸ dair tespit de bu durumu desteklemektedir. Çalışmamızın devam eden kısmında râvinin adaletiyle ilişkisi bulunan bazı tâlî mevzular ele alınacaktır.

3.5. Râvînin Adâletine Yönelik Bazı Özel Durumlar

Yukarıda bahsi geçen mevzular genel anlamda râvînin adâletine taalluk eden husûsiyetleri içermektedir. Ancak daha özel bazı durumlar karşısında Buhârî'nin tavrını eserlerinden ve bu eserlerde yer verdiği rivâyetlerden görmekteyiz.

3.5.1. Bid'at Ehlinden Rivâyet

Bid'at; geniş bir çerçevede tanımlanacak olursa Hz. Peygamber'in asrından sonra ortaya çıkan her şeydir.⁹⁹ Hatta bu çerçevede, dinî içerikli fiil ve davranışlar dışında günlük hayatla ilgili olarak sonradan ortaya çıkan yeni fikirler, uygulama ve âdetler de bid'at sayılmıştır.¹⁰⁰ Hadîsçiler ise bid'at sahibi râvî kavramıyla; râvînin Kaderiyye, Hâriciyye, Râfiziyye, Şia, Mürcie,¹⁰¹

98 İbn Hacer, *Tehzîbü't-tehzîb*, I, 273.

99 Abdullah b. Abdulazîz b. Ahmed b. Tevici, *el-Bid'atu'l-hûliyye*, Dârü'l-fadliyye, Riyad 2000, s. 18-22.

100 Yaran, Rahmi, "Bid'at", *DİA*, İstanbul 1992, VI, 129.

101 Ataullah Şahyar, "Bid'at Ehlinden Hadîs Rivâyeti Kapsamında Mihne Sürecinin Cerh Ve Ta'dile Etkisi", *Hitit ÜİFD*, 2013, c. 12, sayı: 24, s. 32.

Menâtika, Sebeiyye, Hattâbiyye¹⁰² gibi Ehl-i Sünnet itikâdı dışında bir görüşü benimsemesini kastetmişlerdir. Bidatçiden hadîs alınıp alınmamasıyla alakalı olarak farklı görüşler ileri sürülmüştür. Bid'at ehlinden kesinlikle hadîs alınamayacağını söyleyenler olduğu gibi, yaygın olmamakla beraber, "İster fıska, ister küfre¹⁰³ düşün her durumda bidatçiden hadîs alınır." şeklinde görüş beyan edenler de mevcuttur. En yaygın görüş ise mezhebinin davetçisi olmayan bidat ehlinden hadîs alınabileceğine dair kanaattir.¹⁰⁴ Ayrıca mezhep olarak yalanı büyük günah sayan ya da riyâyetleri bid'atini desteklemeyen bid'at ehlinin rivâyetlerinin kabul edileceğini söyleyenler de olmuştur.¹⁰⁵

Buhârî'nin râvileri arasında bid'atçilikle ittihâm edilen râviler mevcuttur. Bu isimleri kategorize ederek şöylece özetleyebiliriz,¹⁰⁶

Teşyî' İle İthâm Edilenler;

İsmâil b. Ebân el-Verrâk (ö. 116),¹⁰⁷ Esîd İbn Zeyd b. Nuceyh el-Cemel (ö. 220 öncesi),¹⁰⁸ Hâlid b. Mahled el-Katavânî (ö. 213),¹⁰⁹ Sa'îd b. Kesîr b. Ufeyr (ö. 226),¹¹⁰ İbad b. Ya'kûb er-Ravâcinî (ö. 250),¹¹¹ Ubeydullâh b. Musâ b. Bâzâm (ö. 213),¹¹² Ali b. el-Ca'd b. Ubeyd el-Cevherî (ö. 230)¹¹³ Fadl b. Dukeyn el-Kûfî

102 Abdussettâr Abdulhamîd el-Kudsî, "Bid'atcının Rivâyeti", *Erciyes ÜİFD*, sayı:3, s. 408.

103 Küfür kavramının, "imanın zıddı" dışında farklı kullanımlarının bulunmasıyla alakalı olarak Buhârî, *el-Câmiu's-Sahîh*'in İman Bölümü'nde, "Küfrün birden fazla anlamı olması" şeklinde bâb başlığı açmış, küfür kelimesinin bazı hadîslerde, "imânın zıddı" anlamında kullanılmadığını göstermeye gayret etmiştir. Dolayısıyla hadîs münekkitlerince, bid'at ehlinin bazı fiilleri için kullanılan "küfür" lafzının, kesin olarak, onları adâletin başlıca ilkesi olan "İslâm" sıfatından uzak addettikleri anlamına gelmez. Bk. Şahyâr, agm, s. 34.

104 İbn Salâh, *Ullümü'l-hadîs*, s. 114; İtr, *el-İman et-Tirmizî*, s. 60; Şahyâr, agm, s. 33.

105 İbn Salâh, *Ullümü'l-hadîs*, s. 114; Abdussettâr Abdulhamîd el-Kudsî, agm, s. 401.

106 Buhârî'nin el-Câmiu's-Sahîh'inde bidatçilikle ittihâm edilen râviler ve değerlendirmeleri için bk. Müyesser Receb ed-De'âvir, *Şuyûhu'l-Buhârî el-Müttekellim fihim fi Câmi's-Sahîh*, Ürdün Üniversitesi Dergisi, *Beyrut* 2011. (Aşağıda Bid'at ehline ilişkin sıralama söz konusu bu makaleden alınmıştır.)

107 Sahîh'te altı rivayeti vardır.

108 Sahîh'te bu râviden gelen sadece bir rivayet bulunur.

109 Bu râvînin Sahîh'te yirmi rivayeti mevcuttur.

110 el-Câmiu's-Sahîh'te kırk dört rivayeti mevcuttur.

111 Buhârî bu râvînin bir rivayetine yer vermiştir.

112 Çoğunluğu asıl rivayetler arasında olmak kaydıyla kırk sekiz rivayeti mevcuttur.

113 İki mükerrer ve biri de mütâbî olmak üzere toplamda bu râviden Sahîh'te on üç rivayeti vardır.

et-Temîmî (ö. 280),¹¹⁴ Mâlik b. İsmâîl en-Nehdî (ö. 217) *el-Câmi'u's-Sahîh*'te Buhârî'nin kendilerinden hadîs aldığı ve Şiilik ile itham edilen şeyhleri arasındadır. Bid'at fırkalarına mensup olduğu iddia edilen bazı Buhârî şeyhlerinden de şöylece bahsedebiliriz;

Kaderiyye İle İthâm Edilenler

Abdullâh b. Amr b. Ebî'l-Haccâcet-Temîmî (ö. 224) bazı ricâl kaynaklarında Kaderî olarak nitelendirilmiştir. Buhârî söz konusu hocasından altmışsekiz hadîs aldığı belirtilir.

Mürcie ile İthâm Edilenler

Buhârî'nin *Sahîh*'inde kendisinden yirmibir rivayet aldığı Hallâd b. Yahyâ b. Safvân es-Sülemî (ö. 213) ile, *oniki* rivayetine yer verdiği Yahyâ b. Sâlih el-Vuhâzî (ö. 222) bir kısım cerh ve ta'dîl ulemâsı tarafından ircâ ile itham edilmişlerdir.

el-Vakfî'l-Kur'an Denilenler

Buhârî'nin kendisinden yetmiş bir hadîs tahdîs ettiği İbrâhim b. Münzir b. Abdillâh el-Esedî'nin (ö. 232) bu görüşte olduğu kaynaklarda belirtilir. Kezâ kendisinin iki rivayetine yer verdiği Ali b. Ebî Hâşim Ubeydullâh b. Tibrâh'ın da, (ö.?) aynı görüşte olduğuna dair değerlendirmeler mevcuttur.

Tüm bu isimler dışında kendisinden iki hadîs dinlediği Abdurrahmân b. Yunus b. Hâşim (ö. 204 ya da sonrası) gibi reyci olmakla itham edilen; yine Saîd b. Süleyman ed-Dabbî (ö. 225), İbrâhîm b. Mehdî (ö. 225), Ebû Nasr et-Temmâr (ö. 228) gibi halku'l-Kur'an konusundaki tutumları sebebiyle bidatçı olduğu söylenen râviler *Sahîh*'te Buhârî'nin hadîs aldığı hocaları arasındadır. Burada zikredilen râviler hakkında ricâl kaynaklarında ifade edilen bilgilerin mutlak anlamda doğru olduğunu düşünmek en hafif ifadesiyle kolayca kaçmak olur. Bu ithamların tamamının cerhin ictihâdiliği konusu çerçevesinde tartışmaya açık olmasını hesaba katmak gerekmektedir. Ayrıca ilmî anlamda yaşanan kıskançlıkların dahi bir çok alimin birbirini cerh etmesine sebep olduğu da bilinen bir gerçektir. Nitekim, hadîs ilmi içerisinde müstesna bir yere sahip olan ve Buhârî'nin râvileri arasında yer alan, Yahyâ b. Ma'în (ö. 233), Ali b. el-Medînî (ö. 233), Muhammed b. Hâtim gibi kimseler

114 Buhârî'nin bid'atçilikle itham edilen hocaları arasında en çok hadîs aldığı şeyhidir. O, söz konusu râvinin yüz yetmiş altı rivayetine yer vermiştir.

dahi bidatçılıkla itham edilmişlerdir.¹¹⁵ Ancak tüm bunlar bile Buhârî'nin belli şartlar muvâcehesinde bidatçı olduğu söylenen kimselerden hadîs tahdîs ettiği gerçeğini değiştirmez. Bu durumun en net göstergesi ise, Buhârî'nin Râfîziyye mezhebine mensub olanlardan takiiyye yapmaları sebebiyle hadîs almamışken, itikadi görüşlerinde doğruluğu temel prensib olarak kabul eden Cehmiyye, Kaderiyye mezhebine mensuplardan hadîs rivâyet etmiş olmasıdır.¹¹⁶

Kanaatimizce bu durum hakkında yapılabilecek net tespîtlerden biri, Buhârî'nin böyle yapmakla ilmî ahlaka uygun hareket ettiği olmalıdır. Buhârî'nin râvîleri arasında; tekfîri gerektiren bid'at ehlinde hiçbir râvînin bulunmaması, söz konusu bu râvîlerden de hiçbirinin bid'atine davetçi olmaması bu ahlakî tutumun yansıması olsa gerektir. Zaten bu rivayetler incelendiğinde çoğunun mütâbîsi ve şevâhidinin olduğu da görülecektir.¹¹⁷ Hülâsa, sözü geçen râvîlerin ayrı ayrı değerlendirilerek bir sonuca varılması müstakil bir çalışmanın konusudur.¹¹⁸ Bizim burada vurgulamak istediğimiz temel nokta ise; bir râvide bulunması gereken vasıfları taşıdıktan sonra söz konusu kişinin bidatçılıkla ittiham edilmesinin Buhârî nezdinde bir kıymetinin olmadığıdır.

3.5.2. Râvînin Cehâleti ve Vuhdân

Râvînin mechûl olması, hadîs âlimleri tarafından tanınmamasıdır. Bu ise genellikle kendisinden sadece bir kişinin rivâyet etmesi sebebiyledir.¹¹⁹ Bunun dışında râvînin bilinen ismi veya künyesi dışında meşhûr olmayan bir isim ya da künyesiyle kendisinden rivâyette bulunulması, veyahut da her iki künyesi de biliniyorken o kişiden rivâyet eden râvînin bir künyesini biliyor olması da bu duruma sebep olabilir.¹²⁰ Cehâletü'r-râvî iki ihtimali hatıra getirir. Birincisi, kimliğinin; bir diğer ifâdeyle şahsının bilinip tanınmamasıdır. Bu tür cehalete *cehâlet-i ayniyye* diğer bir tabirle *cehâletü'l-ayn* denir. İkincisi ise, râvî hakkında verilen cerh ve ta'dil hükmünün bilinmemesidir. Buna da, *Cehâletü'l-hâl* ya

115 Ayrıntılı bilgi için bk. Şahyar, agm, s. 38-50.

116 Zehebî, *Mizânü'l-i'tidâl*, III, 160.

117 Ebûbekir Kâfî, *Menhecü imâmi'l-Buhârî*, s. 104.

118 Bu Konuda muhtasar bir çalışma olarak bk. Müctebâ Uğur, Cerh ve Ta'dil İlmi Yönünden Buhârî'nin Râvîleri, *AÜİFD*, c. 32, Ankara 1992, s. 116.

119 Yücel, Ahmet, "Cehâletü'r-Râvî ve İlgili Terimler", *İLAM Araştırma Dergisi*, İstanbul 1996, c.1, sayı: 2, s. 147.

120 Çakan, İsmail Lütfi, "Cehalet", *DİA*, İstanbul 1993, VII, 219.

da *Cehaletü'l-vasf* tabir olunmaktadır.¹²¹ Hatib el-Bağdadî'nin belirttiğine göre; mechûl râvî; hadîsle meşgul olmayan, ilim talebi ile şöhret kazanmayan, fazla hadîs rivâyet etmeyen ve bu sebepler dolayısıyla da hadîşçiler tarafından bilinmeyen kişidir.¹²² Buradan hareketle râvînin tanınması, isminin bilinmesinden ziyâde âlimler nezdinde hadîs bilgisi yönünden bilinmesiyle daha çok ilişkilidir. İşte bu sebeple râvînin şöhreti, cehaletini ortadan kaldırır. Netice olarak, râvînin rivâyet sayısından daha çok onun âlimler nezdinde meşhûr olup olmaması önemlidir.

İbn Hacer *Sahîh*'te, "Cehaletü'l-hâl" ile vasıflanmış bir râvîden hadîs alınmadığını belirtmektedir.¹²³ Bununla beraber başkaca âlimler tarafından Buhârî'nin *Sahîhi*'nde böylesi râvîlerden alınma rivâyetlerin bulunduğu da ileri sürülmüştür.¹²⁴ Bu râvîler genel olarak Buhârî'nin kendilerinden tek bir rivâyet aldığı râvîlerdir. Bunlar hakkında her ne kadar "mechûldür" diyen âlimler bulunsun da, onların sika olduklarını söyleyen ve bunlardan hadîs alıp eserlerinde yer veren âlimler çoğunluktadır. Ayrıca bahse konu râvîlerden gelen rivâyetler farklı isnâda sahip rivâyetlerle de desteklenmiştir. Buhârî'nin böylesi râvîlerin hadîslerine işaret ederken mütâbîlerini de vermesi bir yandan söz konusu hadîsi takviye ederken diğer yandan da râvînin üzerindeki ithamı ortadan kaldırmaktadır. Kanaatimizce bu usûl, Buhârî'nin hadîs ilmindeki derin bilgisinin de bir göstergesidir. Daha öncede belirtildiği üzere Hatib el-Bağdadî'nin yukarıdaki açıklamalarından hareketle; Buhârî'nin, herhangi bir râvî ile ilişkili olarak kendi şartlarına uygunluğu ve söz konusu râvînin âlimler nazarındaki itibarını, o râvînin isim ve künyesinin bilinmesine öncelediğini söylemek hatalı olmaz.

Vuhdân ise bir hadîs terimi olarak; kendilerinden sadece bir tek râvînin rivâyette bulunduğu râvîlere denir. Bunlar *mukil* olarak da bilinirler ve mechûlu'l-ayn kabul edilirler.¹²⁵ Buhârî'nin böylesi râvîlere yaklaşımına dair muhtelif görüşler ileri sürülmüştür. Bazı âlimler onun bu râvîlere eserinde hiç yer vermediğini belirtirken; kimileri de özel şartlar çerçevesinde ve çok

121 Uğur, Mücteba, *Ansiklopedik Hadîs Terimleri Sözlüğü*, s. 43- 44.

122 Bünyamin Erul, "Cehaletü'r-Râvî Açısından Sahâbenin Durumu, Sahâbe Kimliği ve Algısı", *İSAV Tartışmalı İlimi Toplantı*, Sakarya 2013, s. 169.

123 İbn Hacer, *Hedyü's-Sâri*, s. 403.

124 Bu râvîlerin isimleri; Ahmed b. Âsım el-Belhî, İbrahim b. Abdurrahmân b. Abdullâh b. Ebû Rebî'a el-Mahzûmî el-Medenî, Üsâme b. Hafs el-Medenî, Esbât Ebû'l-Yes'e', Beyân b. Amr el-Buhârî el-Âbid, el-Huseyn b. el-Hasen b. Yesâr, Hakem b. Abdullâh, Abbas b. Huseyn el-Kantarî, Muhammed b. Hasen el-Mervezî, Hâlid b. Sa'd el-Kûfî olarak zikredilmektedir. Ayrıntılı bilgi için bk. Ebûbekir Kâfî, *Menhecü İmâmi'l-Buhârî*, s. 109-113.

125 Uğur, *Ansiklopedik Hadîs Terimleri Sözlüğü*, s. 43.

az sayıda böylesi râvîlerden alınma rivâyetlerin olduğunu iddia ederler. Bu görüş ayrılığı sebeplerinin başında, sahâbeden sadece tek bir râvînin rivâyette bulunması durumunda hükmün ne olacağı gelmektedir.¹²⁶ *Sahîh*'te kendisinden sadece bir râvînin rivâyette bulunduğu sahâbe sayısı ondur.¹²⁷ Her ne kadar İbn Salâh bu sahâbilerin meçûl sayılması gerektiğine dair görüşlere yer verse de¹²⁸ başta İmam Nevevî ve Irâkî olmak üzere pekçok âlim, sahâbenin *udûl* olması sebebiyle bu fikre karşı çıkmışlardır.¹²⁹ Sahâbe dışında da *Sahîh*'te kendisinden sadece tek râvînin rivâyette bulunduğu dokuz isim vardır.¹³⁰ Dikkat edilmesi gereken husus, Buhârî'nin bu râvîlerden rivâyette tek kalmamasıdır. İmam Müslim söz konusu râvîlerin bir kısmından gelen rivâyetlere eserinde yer vermiştir.¹³¹ İbn Hibbân da vuhdân olarak nitelenen bu râvîlerden hadîs almış¹³² ve onları sika olarak nitelendirmiştir.¹³³ Şu halde böylesi râvîlerden hadîs rivâyet etmesinin sebepleri konusunda sergilenmesi gereken en makul tavır, bu râvîlerin bütün rivâyetlerinin tetkik edilmesi olmalıdır.

Kezâ Buhârî'nin hadîs kabul şartlarıyla alakalı olarak şu noktaya da işaret etmek yerinde olur. Buhârî râvîleri değerlendirirken, incelemesini sadece hadîs aldığı râvîyle sınırlı tutmamış, aynı zamanda râvînin hocası ve hatta talebelerini de içine alacak şekilde yapmıştır. Mesela Buhârî, râvînin tek başına sika olmasını yeterli görmez. Kendisinden hadîs alan talebeleri ve hadîs dinlediği hocaları da değerlendirmeye dâhil eder. Bundan dolayı sika olan bir râvînin bazı kanaldan gelen rivâyetlerini almayabilir. Bunun sebebi o râvîdeki kusur değil o râvînin ilgili tarihte kendisinden hadîs dinlediği şeyhinde var olan kusurdur.¹³⁴

126 Ebûbekir Kâfi, *Menhecü imâmi'l-Buhârî*, s. 114- 115.

127 Ebûbekir Kâfi, *Menhecü imâmi'l-Buhârî*, s. 119.

128 İbn Salâh, *Ulûmü'l-hadîs*, s. 319, 321.

129 Nevevî, Ebû Zekeriyâ Muhyiddîn Yahyâ İbn-i Şeref, *Takrîbü'n-Nevevî*, tahk.: Muhammed Osman Hışt, *Dârü'l-kitâbi'l-izlî*, Beyrut 1985, s. 150.

130 Bu râvîlerin isimleri: Husayn b. Muhammed el-Ensârî, Abdurrahmân b. Nemr, Ömer b. Muhammed b. Cübeyir b. Mut'im, Hammâd b. Humejd el-Horasânî, Ubeydullâh b. Mahrez el-Kûfî, Atâ b. Hasan es-Sivâî, Âmir b. Mus'ab, Ebû Muhammed el-Hadramî, Ebû Nasr el-Esedî olarak zikredilmektedir. Ayrıntılı bilgi için bk. Ebûbekir Kâfi, *Menhecü imâmi'l-Buhârî*, s. 121.

131 Müslim, *Sahîh*, Kûsûf, 5.

132 İbn Hibbân, *Sahîh*, III, 407, XI, 149.

133 İbn Hibbân, *Kitâbü's-sikât*, V, 192, VII, 82, 150, 184.

134 Huseynî, *el-İmâmü'l-Buhârî*, 139.

3.5.3. Mürûet Sahibi Olmak:

Mürûet, râvînin rivâyetinin kabul edilebilmesi için onda bulunması gereken adâleti sağlayacak melekedir.¹³⁵ Rivâyetin kabulü için elbette örfen kınanan ve çirkin görülen şeylerden sakınmak da bu tanımlamanın içine girmektedir.¹³⁶ Râvînin adâletiyle doğrudan ilişkili olan müruet, geniş bir kavramsal çerçeveye sahiptir. Zîrâ râvînin yalandan ve haramdan uzak durmaması gibi mühim meseleler bu konunun altında değerlendirildiği gibi dışarda yemek içmek, yollara bevletmek, sakız çiğnemek, satranç oynamak gibi vakarla bağdaşmayan bu tür davranışlar da müruetin şemsiyesi altına girmektedir.¹³⁷ Bu bağlamda, gündelik hayatında mürueti oluşturan hususlara riâyet etmemenin adâleti zedeleyici bir durum olarak kabul edilip edilmemesi noktasında farklı görüşler mevcuttur. Kaynaklara bakıldığında müruet bahsini hadîs usûlü meselesi olarak ele alan ilk kişi, Hatîb el-Bağdadî'dir. (ö. 463). Ancak Hatîb mürûeti adâletin olmazsa olmaz bir şartı saymamıştır. Buna mukâbil mürueti adâletle doğrudan ilişkilendiren ilk kişi İbn Salâh'tır.¹³⁸

Hadîs usûlü açısından hükmi yönü ilk defa, kendisinden iki yüz sene sonra ele alınan ve yaklaşık dört yüz sene sonra net çizgileri belirlenen bir meselede Buhârî'nin yaklaşımını ve râvîlere bakışını tespît edip karara bağlamak tarihi tersten okuma çabası olur. Ancak Buhârî'nin *Sahîh*'te yer verdiği râvîler incelendiğinde mürueti zedelediği söylenebilecek bazı davranışları olan bir isimden bahsedilir. Bu râvî el-Minhâl b. Amr'dır (ö. 115). Kendisinin satranç oynadığı ve tanbur dinlediği¹³⁹ kaynaklarda ifade edilmektedir.¹⁴⁰ Buhârî Minhal'den dört rivayette bulunmuştur. Bunlar, Secde Suresinin 41. Ayetinin tefsirinde,¹⁴¹ Ehâdisü'l-enbiyâ¹⁴² ve Zebâih Kitaplarında¹⁴³ yer almaktadır. Kezâ ilgili dört rivayetten ikisi mütâbeât nev'inden biri ise muallaktır. Asıl olarak zikrettiği tek rivayet ise, Hz. Hasan ve Hüseyin için yaptığı bir dua ile alakalıdır.

135 İbn Hacer, *Nüzhetü'n-nazar*, I, 69; Uğur, "Muruvvet", *Ansiklpedik Hadîs Terimleri Sözlüğü*, s. 273-274.

136 Abdullah Aydınlı, *Hadîs Terimleri Sözlüğü*, s. 219.

137 Ömer Özpinar, Hadîs ve Fıkıh Edebiyatında Ortak Bir Kavram: Müruet, *Selçuk ÜİFD 2011*, sayı: 32, s. 133-134.

138 Ömer Özpinar, *agm*, s. 129-130.

139 İbn Hacer, *Tezîbü't-Tehzîb*, X, 283.

140 Zehebî, *Siyer*, 183-184.

141 Buhârî, *Sahîh*, Tefsîru Sure-i Secde 1.

142 Buhârî, *Sahîh*, Ehâdisü'l-Enbiyâ 10.

Tüm bu değerlendirmeler akabinde söylenecek söz; Buhârî'nin mürûet bahsi içerisinde ele alınan her meseleye aynı çizgide yaklaşmadığı ve asıl bakış açısının rivayetin sıhhatini etkileyecek bazı ahlaki melekeler olduğudur. Zîrâ aynı Buhârî'nin ağzı bozuk râvîlerden hadîs almadığı¹⁴⁴ düşünüldüğünde, onun mürûetin çerçevesi içerisinde giren hususlar arasında seçici davrandığı söylenebilir.

3.5.4. Hadîs Tahdîsinden Ücret Alınması

Hadîs tarihi kaynaklarına baktığımızda bir muhaddisin idarecilerle çok yakın bir ilişki kurmasının ve rivâyeti karşılığında ücret almasının eleştirildiği hatta rivâyet karşılığı ücret almanın tartışma konusu yapıldığı görmekte gecikmeyiz. Genel anlamda bu meseleye dair olumlu ve olumsuz iki eğilimin olduğu dikkat çeker. Ahmed b. Hanbel ve İshak b. Râhûye, Ebû Hâtîm er-Râzi gibi bir grup ulema hadîs tahdîsinden ücret alınmasını kabul etmezken; Ebû Nuaym Fadl b. Dukeyn, Afvân b. Müslim, Ali b. Abdilaziz el-Mekkî gibi bir grup ulema da Kur'an okumaya kıyas ederek ücret alınabileceğini söylerler.¹⁴⁵

Zehebî bu konuda Buhârî'nin hadîs tahdîsinden ücret alınmasında bir beis görmediğini ifade eder ve hadîs tahdîsinden ücret almış Buhârî râvîlerinin isimlerini verir.¹⁴⁶ Bu husus irdelendiğinde hadîs tahdîsinden ücret alınmasına sebep olarak; râvînin ailesini geçindirebileceği başka bir imkânın olmaması, ya da hadîs tahdîsinin itibarını korumak ve hadîs rivâyetini zabt u rabt altına almak gibi bazı gerekçelerin zikredildiği görülmektedir.¹⁴⁷

3.5.5. Şeyhin Kendi Rivayetini Reddi ya da Hatırlayamaması

Şeyhin belli bir süre önce rivayet ettiği hadîsi talebesinden tekrar dinlediğinde söz konusu hadîsin kendisine ait olduğunu inkârı ya da bu konuda şüphe etmesi meselesi birçok alt başlığı olan ve her başlık altında da farklı hüküm vermeyi gerektiren bir husustur. Böylesi bir hadîsin kabulü konusunda şeyhin hadîsi red üslubundaki kesinlik ya da çekimserlik ile

144 Hatîb Bağdâdi, *el-Kifâye*, s. 115-116.

145 Ca'ferî, Burhânettin Ebû İshâk, *Rusûmu't-tahdîs fî ulûmi'l-hadîs*, tahk.: İbrahim b. Şerif, Dârü İbn Hazm, Beyrut 2000, s.102-103; Münâvi, *Şerhu'l-Mûkaza*, 35-39; İbrahim Nehhâs, *el-Câmi' li ulûmi'l-İmam Ahmed*, Dârü'l-fellâh, 2009, XV, 446.

146 Bu râvîler, Ebû Nuaym Fadl el-Dekin, Afvan b. Müslim, Yakub b. İbrahim b. Kesir ed-Derûki, Hişam b. Ammâr'dır.

147 Ca'ferî, *Rusûmu't-tahdîs*, s. 102-103.

talebenin hadîsi dinlediğine dair ifadedeki sarahet ya da muğlaklık hadîsin kabulü konusunda belirleyici olmaktadır.¹⁴⁸

Sahîh'te konuyla alakalı örnek olarak sunulabilecek bir rivayet mevcut olup Ezân Kitabı'nda yer alır.¹⁴⁹

حَدَّثَنَا عَلِيُّ بْنُ عَبْدِ اللَّهِ قَالَ حَدَّثَنَا سُفْيَانُ عَنْ عَمْرِو قَالَ أَخْبَرَنِي أَبُو مَعْبُدٍ عَنِ ابْنِ عَبَّاسٍ - رَضِيَ اللَّهُ عَنْهُمَا - قَالَ كُنْتُ أُعْرِفُ
انْقِضَاءَ صَلَاةِ النَّبِيِّ - صَلَّى اللَّهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ - بِالتَّكْبِيرِ

şeklindeki söz konusu bu rivayetin Müslim versiyonunda ise, rivayetin sonunda,

قَالَ عَمْرُو: « فَذَكَرْتُ ذَلِكَ لِأَبِي مَعْبُدٍ فَأَنْكَرَهُ. وَقَالَ: لَمْ أُحَدِّثْكَ بِهَذَا، قَالَ عَمْرُو: وَقَدْ أَخْبَرْتَنِيهِ قَبْلَ ذَلِكَ

bir ziyade bulunmaktadır.¹⁵⁰ Buna göre rivayetin râvîlerinden Amr b. Dînar hocası Ebû Ma'bed'e kendisinden dinlediği hadîsi sunmuş Ebû Ma'bed böyle bir rivayeti olduğunu inkâr etmiştir. Amr ise hocasının böylesi bir rivayeti olduğundan emin olması sebebiyle tekraren ikazda bulunmuştur.

Bu ziyadeden hareketle şeyh kendi rivayeti olduğunu kabul etmese bile, eğer talebe sika ise ve hadîsi dinlediğini net bir şekilde ifade ediyorsa Müslim ve Buhârî talebenin sözüne itibâr ederek rivayeti kabul ettiklerini belirtmişlerdir. Ayrıca bu durum rivayeti unutan şeyhin adâletine bir zarar vermeyeceği de kaydedilmiştir.¹⁵¹

Sonuç

Hadîs musannefâtı içerisinde, kaleme alındığı yüzyıldan itibaren şöhrete kavuşan *el-Câmiu's-Sahîh* özelinde, "Adaletü'r-râvî" meselelerine ilişkin Buhârî'nin genel tavrının tetkik edildiği bu çalışma, bizim açımızdan bir çok farklı tespît imkânı sunmuştur. Râvînin adaletiyle doğrudan ya da dolaylı irtibatı olan temel prensiplerde Buhârî'ye has bazı tasarrufları görmek, kendi kriterlerine göre sahîh hadîslere eserinde yer verme gayretindeki bir muhaddisin ciddi mesaisini gözler önüne sermesi açısından önemi haizdir.

148 Konuyla ilgili ayrıntılı bilgi için bk. İbn Salah, *Ulûmü'l-hadîs*, 105-106; Irakî, *et-Takyîd*, I, 136; San'ânî, Ebû İbrahim b. Muhammed, *Tavdîhu'l-efkâr li me'ânî tenkîhi'l-enzâr*, tahk.: Ebû Abdîrrahmân Salah b. Muhammed, Dârü'l-Kütübi'l-ilmîyye, I-II, Beyrut 1997, II, 84; Sehâvî, *Fethu'l-Muğîs*, I, 315; Suyûtî, *Tedribü'r-râvî*, s. 260.

149 Buhârî, *Sahîh*, Ezân 155.

150 Müslim, *Sahîh*, Mesâcid 121.

151 Kastallanî, *İrşâdu's-Sârî*, II, 137.

Rivâyetin sıhhatini tespit için râvinin müslüman olması ve bulûğ çağına ermesi gibi durumlarda tahammül ve edâ dönemlerini ayrı ayrı ele alarak Buhârî; hem rivayetleri yorumlarken doğru tespitler elde edilmesine hem de râvî değerlendirmelerinde daha objektif olunmasına imkan sağlamaktadır. *Fısku'r-râvî* konusunda da kendisi, gündelik hayatta yalan söylenmesi ile Hz. Peygamber'e yalan isnad edilmesini farklı mütâla'a etmek suretiyle; bir yandan "insan olma" odaklı bir râvî değerlendirme yöntemi sunarken, diğer taraftan cerh ve ta'dilde taviz verilmeyecek bazı kuralların varlığına da işaret etmektedir. Kezâ râvînin siyasî, itikâdî ya da mezhebî eğilimleri kadar hadîs tahdisindeki yetkinliğini ön planda tutmak, söz konusu râvinin ne ile itham edildiğinden ziyade gerçekte durumunun ne olduğu sorusunun cevabını bulmaya çalışmanın uğraşı olarak değerlendirilebilir. İlgili kriterler muvacehesinde adı geçenlerden hadis almak ise, ilmî anlamda tarafsızlığın göstergelerini sunmaktadır.

Ravînin, "Hâl" ya da "Ayn" olarak bilinmemesi durumunda Buhârî'nin tavrının ne olduğu, en net bir biçimde, hadis aldığı râviler incelenerek görülebilir. Bu açıdan bakıldığında şahsiyetine dair herhangi bilginin bulunmadığı râvî sayısı *Sahîh*'in hacmine oranla çok cüzî bir rakama tekabül ederken; adalet ve zabtına ilişkin malumâta yer verilmeyen râvî ise mevcut değildir. Vuhdân olarak değerlendirilen ve kendisinden sadece tek kişinin rivayette bulunduğu râvilerin durumu ise rivayetleri üzerinden değerlendirilebilir. Şöyle ki, söz konusu bu râvilerden gelen merviyâtın genel olarak mütâbeât ve şevâhid türünde olması, yani Buhârî'nin *Sahîh*'inde esas rivayetler arasında yer vermemesi, böylesi rivayetlere ihtiyatlı yaklaştığının belirgin bir göstergesi olmaktadır. Zirâ aynı usûlü Buhârî ta'lîkan verdiği rivayetlerde de uygulamaktadır. Bu durum, vuhdân olarak nitelenen râvilerden gelen rivâyetlerin destekçi/âdîd olarak kullanılmasında bir beis bulunmayacağına dair de bir işaret oluşturmaktadır.

Buhârî, bir şeyhin rivayet ettiği hadis kendisine daha sonra tekrardan okunduğunda onu reddetmesi veyahut hatırlayamaması, buna mukabil talebin kesin ve net ifadelerle hadisi kendisinden dinlediğini belirtmesini, ilgili hadisi kabul için yeterli görmektedir. Bu durum Buhârî'nin, rivayetlerin ihmâlinden çok i'mâline gayret ettiğini göstermektedir.

Belli şartlar dahilinde hadis tahdisinden ücret alınmasına müsaade etmek, aynı şekilde mana ile rivayette bir beis görmemek gibi Buhârî'nin de içinde olduğu yaklaşımlar kendi içerisinde tutarlıdır. Zira hadîs ilminin oluşmaya başladığı ilk dönemlerde lafzen rivayeti bir ön kabul ve mecburiyet

addeden bazı hadis ehli, böyle yaparak pratikle bağdaşmayan bir yorumda ısrar göstermişlerdir. Halbuki elimizdeki hadis külliyyatının hemen tamamına yakın bir kısmı mânen rivayet edilmiştir. Buhârî, söz konusu bu tercihleriyle rivayetlerin işlerliğini ön planda tutmuş ve zorlama bir tavır benimsememiştir. Hülâsa, teoride kalan kaidelerin pratiğe aktarılamadığı böylesi bir çabanın içine Buhârî'nin çok fazla girmediğini söylemek hatalı olmaz.

Bilindiği üzere rivâyetler, metin ve senet olarak iki ana yapıdan meydana gelmekte ve senet açısından hadis değerlendirmelerinin en temel unsurunu ise râvî tetkiki oluşturmaktadır. Hadis ilmi açısından, bir râvînin sika olarak vasıflandırılmasında en belirleyici noktalardan biri âdil olmasıdır. Bu açıdan bakıldığında, Buhârî'nin söz konusu meseleye yaklaşımı ve kendi kriterleri çerçevesinde sahih rivayetleri bulma gayreti, eserinde yer verdiği rivayetler üzerinden ortaya çıkmaktadır.

Kaynakça

- Abdulganî Abdulhâlik, *el-Îmâm el-Buhârî ve Sahîhuhû*, Dârü'l-minâre, Cidde 1985.
- Abdulhak ed-Dihlevî, *Mukaddimetün fî usûli'l-hadîs*, tahk.: Süleyman Hüseyinî, Dârü'l-beşâir, Beyrut 1986.
- Abdullah Aydınlı, "Adâlet", *DÎA*, İstanbul 2015.
- ....., *Hadîs Istıslâhları Sözlüğü*, Timaş Yayınları, İstanbul 1987.
- Abdullah b. Abdulazîz b. Ahmed b. Tevicrî, *el-Bid'atu'l-hâlîyye*, Dârü'l-fadliyye, Riyad 2000.
- Abdullah b. Yusuf el-Cedî', *Tahrîru ulûmi'l-hadîs*, I-II, Müessetü'r-reyyân, Beyrut 2003.
- Abdussetâr Abdulhamîd el-Kudsî, "Bid'atcının Rivâyeti", *Erciyes ÜİFD*, sayı: 3.
- Ahmed Muhammed Şâkir, *el-Bâisü'l-hasîs şerhu İhtisârü Ulûmi'l-Hadîs*, Dârü'l-kütübî'l-ilmîyye, Beyrut ts.
- Ahmet Yücel, "Cehâletü'r-Râvî ve İlgili Terimler", *İLAM Araştırma Dergisi*, İstanbul 1996, c.1, sayı: 2.
- Ataullah Şahyar, "Bid'at Ehlinde Hadîs Rivâyeti Kapsamında Mihne Sürecinin Cerh Ve Ta'dile Etkisi", *Hittî ÜİFD*, 2013, c.12, sayı: 24.
- Aynî, Bedreddin Ebî Muhammed, *Umdetü'l-kâri şerhu Sahîhi'l-Buhârî*, I-XXV, Dârü'l-kütübî'l-ilmîyye, Beyrut 2001.
- Buhârî, Ebû Abdillâh Muhammed b. İsmâil b. İbrâhîm el-Cu'fî, *el-Câmi'u es-sahîhu el-müsnedu el-muh-tasaru min hadîsi Resûlillâhi sallallâhu aleyhi veselleme ve sünenihi ve eyyâmihî*, Dârü İbn Kesîr, Şam 2002.
- ....., *Raf'ul-yedeyn fi's-salât*, tahk.: Bedüddîn Râşidî, Dârü İbn Hazm, Beyrut 1996.
- ....., *et-Târîhu'l-kebîr*, tahk.: Hâşim en-Nedvî, I-IX, Dâiratü'l-meârifî'l-osmânî ts.
- Bünyamin Erul, "Cehaletü'r-Râvî Açısından Sahâbenin Durumu, Sahâbe Kimliği ve Algısı", *İSAV Tartış-malı İlmî Toplantı*, Sakarya 2013.
- Ca'ferî, Burhânettin Ebû İshâk, *Rusûmu't-tahdîs fî ulûmi'l-hadîs*, tahk.: İbrahim b. Şerif, Dârü İbn Hazm, Beyrut 2000.

- Çakan, İsmail Lütfi, "Cehalet", *DİA*, İstanbul 1993.
- Dihlevî, Abdulaziz Şah Veliyyullâh, *Bustânu'l-muhaddisîn*, çev.: Ali Osman Koçkuzu, Ankara 1986.
- Hâkim en-Neysâbüfî, Ebû Abdillâh Muhammed b. Abdillâh b. Muhammed, *el-Medhal ilâ ma'rifeti kitâbi'l-iklîl*, tahk.: Ahmed b. Fariş es-Selûm, Dârü İbn Hazm, Beyrut 2003.
- Ebû Dâvud Süleyman b. Eş'as es-Sicistânî, *Sünen-i Ebî Dâvud*, I-IV, Dârü'l-kütübî'l-arabî, Beyrut, ts.
- Ebû Ya'lâ, *Tabakâtü'l-hanâbile*, tahk.: Abdurrahmân b. Useymin, Mekke 1999.
- Ebu'l-Velid Suleyman b. Halef, *et-Ta'dîl ve't-tecrîh li men harraceanhu'l-Buhârî fi'l-câmi'i's-sahîh*, tahk.: Ahmed Lebzâr, I-III, Fas 1991.
- Ebûbekir Kâfi, *Menhecü' İmâmi'l-Buhârî tasrîhu'l-ehâdîsi ve ta'lîliha*, Dârü İbn Hazm, Beyrut 2000.
- Emin, Aşikkutlu, "Mukâribü'l-Hadîs", *DİA*, İstanbul 2006.
- Habil Nazlıgül, "Buhârî ve Müsim'in Sahîhleri Arasında Bir Mukayese", *Büyük Türk İslam Bilgini Buhârî Uluslararası Sempozyumu*, Kayseri 1987.
- Hatf el-Bağdâdi, Ahmed b. Ali Ebûbekir, *Târîhu Bağdâd*, I-XIV, Dârü'l-kütübî'l-ilmiyye, Beyrut, ts.
- ....., *el-Kifâye fîma'rifeti usûli ilmi'r-rivâye ilmi'r-rivâye*, Mâhir Yâsin el-Fahl, Dârü İbnu'l-Cevzî, Demmâm 1435.
- ....., *el-Câmî' li ahlâki'r-râvîf*, tahk.: Mahmûd Tahân, Mektebetü'l-Meârif, Riyad 1403.
- Huseynî, Abdu'l-Mecîd Hâşim, *el- İmâmü'l-Buhârî, muhaddisen ve fakîhen*, Kahire ts.
- Irâkî, Ebû'l-Fadl Zeynuddîn Abdurrahîm b. el-Huseyn, *et-Takyîd ve'l-îzâh şerhu Mukaddimeti İbn Salâh*, tahk.: Abdurrahman Muhammed Osman, Mektebetü'r-rakmiyye, yy. 1969.
- Itr, Nurettin, *el-İmâm et-Tirmizî ve'l-muvâzene beyne Câmi'ihî ve beyne's-Sahîhayn*, Matba'atü lecneti't-te'lîf, Kahire 1970.
- , *Menhecü'n-nakd fî Ulâmi'l-hadîs*, Dârü'l-Fikr, Şam 1997.
- İbn Adiy, Abdullah b. Muhammed, *el-Kâmil fi'd-du'afâi'r-ricâl*, tahk.: Yahyâ Muhtar, Dârü'l-fikr, Beyrut 1988.
- İbn Battâl, Ebû'l-Hasen Alî b. Halef b. Abdilmelik el-Bekrî el-Kurtubî, *Şerhu Sahîhi'l-Buhârî*, tahk.: Ebu't-Temîm Yasir b. İbrâhîm, I-X, Mektebetü'r-rüşd, Riyad 2003.
- İbn Hacer, Ahmed b. Ali el-Askalânî, *Fethu'l-Bâri bi şerhi imâm Ebî Abdillâh Muhammed b. İsmâil el-Buhârî*, tahk. Abdulkâdir Şeybe el-Hamd, I-XIII, yy. Riyad ts.
- ....., *Ta'rifü ehli't-takdîs bi merâtibi'l-mevsûfîne bi't-tehdîs*, tahk.: Âsım b. Abdullâh el-Karyûnî, Mektebetü'l-menâr, Ürdün ts.
- ....., *Takrîbü't-tehzîb*, tahk.: Ahmed Şâgîf el-Pakistânî, Dârü'l-âsime, Riyad ts.
- ....., *Hedyü's-Sârî mukaddimetu Fethi'l-bârî*, tahk.: Abdulkadir Şeybe el-Hamd, Riyâd 2001.
- ....., *Nuzhetu'n-nazar fî tavdîhi Nuhbetu'l-fiker*, tahk.: Abdullâh b. Dayfullâh, Matbaatü's-sefir, Riyad 1422.
- ....., *Taglîku't-ta'lik alâ Sahîhi'l-Buhârî*, tahk.: Saîd Abdurrahman Musa el-Kazekî, el-Mektebetü'l-islâmiyye, Beyrut 1405.
- İbn Hazm, *el-Muhallâ bi'l-âsâr*, Dârü'l-fikr, yy, ts.
- İbn Hibbân, Ahmed Ebû Hâtîm et-Temîmî el-Büstî, *Sahîhu İbn Hibbân*, tahk.: Şuayb Arnavud, I-XVIII, Muessetü'r-risâle, Beyrut 1993.
- , *Kitâbu's-sikât*, tahk.: Muhammed Abdulmu'îd Hân, I-X, Dâiratü meârifi'l-osmâniyye, İstanbul 1970.

- İbn İmâd, Şihâbuddîn Ebû'l-Fellâh el-Hanbelî, *Şezerâtü'z-zehab fî ahbâri men zehab*, tahk.: Abdulkâdir Arnavut, I-X, Beyrut 1986.
- İbnu's-Salâh, Osman b. Abdurrahman eş-Şehrüzürî, *Ulûmü'l-hadîs*, tahk.: Nürettin İtr, Dârü'l-fikr, Şam 1986.
- İbnu'l-Cezerî, Nuhammed b. Muhammed b. Ali, *Gayetu'n-Nihaye fî Tabakâti'l-kurra*, Dârü'l-kütübi'l-ilmîyye, Beyrut, ts.
- Kâdî İyâz b. Mûsâ, *el-İlma ilâ ma'rifeti usûli'r-rivâyeti ve takyîdi's-semâ'*, tahk.: Seyit Ahmed Sakr, Dârü't-turâs, Kâhire 1970.
- Kâsım Ali Sa'd, *Cemheratu Terâcîmi Fukahâi'l-Mâlikîyye*, Dârü'l-buhûs, Dubâi 2002.
- Kâsımî, Cemâluddîn Muhammed b. Muhammed Saîd, *Kavâ'idü't-tahdîs min fînûni mustalahi'l-hadîs*, Beyrut 1979.
- ..... *Hayatü'l-Buhârî*, tahk.: Mahmûd el-Arnâvud, Dârü'n-nefâis, Beyrut 1992.
- Kastallânî, Ebu'l-Abbas Şihâbuddîn, *İrşadi's-sâri li şerhi Sahîhi'l-Buhârî*, I-X, Matba'atü'l-kubrâ, Mısır 1323.
- Leknevî, Ebû'l-Hasenât Muhammed Sihâlevî, *er-Raf'u ve't-tekmül fi'l-cerhi ve't-ta'dîl*, tahk.: Abdulfettah Ebu'l-Gudde, Dârü'l-beşâiri'l-islâmîyye, Beyrut 2012.
- Makdisî, Ebu'l-Fadl Muhammed b. Tâhir, *Şurâtu'l-eimmeti's-sitte*, Dârü'l-kütübi'l-ilmîyye, Beyrut 1984.
- Mehmet Bilen, *İbn Hacer'in Buhârî Savunusu*, Ankara Okulu Yay. 2013.
- Mizzî, Cemâluddîn Ebû'l-Haccâc Yusuf, *Tehzîbü'l-Kemâl fî esmâi'r-ricâl*, tahk.: Beşşâr Avvâd Ma'rûf, I-XXXV, Beyrut 1996.
- Mehmet Erdoğân, Fıkıh ve Hukuk Terimleri, Ensar Yayınları, İstanbul 2016.
- Moğultay, Ebû Abdillah, *İkmâlü Tehzîbü'l-Kemâl fî esmâi'r-ricâl*, I-XII, el-Fâruku'l-hadîsiyye, Kâhire 2001.
- Muhammed b. Ali b. Âdem b. Musa, *Şerhu Elfiyeti's-Suyutî fi'l-hadîs*, I-II, Mektebetü'l-gurabâi'l-eseriyye, Medîne 1993.
- Muhammed Muhammedî Muhammed b. Cemîl, *el-Medhal ilâ Süneni İmâm Nesâi*, Vizâretü'l-evkâf, Medine 2008.
- Musa Bağcı, "Hadîs Metodolojisinde Sahîhu'l-Buhârî'nin Sıhhat Bakımından Tasnif Edilen İlk Eser Olduğu Fikirinin Eleştirel Analizi," *AÜİFD*, 2004, c. 45, sayı: 21.
- Mücteba Uğur, *Buhârî*, Kültür Bakanlığı Yayınları, Ankara 1989.
- , Cerh ve Ta'dîl İlmî Yönünden Buhârî'nin Râvîleri, *AÜİFD*, c. 32, Ankara 1992.
- , Ansiklopedik Hadîs Terimleri Sözlüğü, TDV Yayınları, Ankara 1992.
- Münâvî, Ebû Münzir Mahmud b. Muhammed, *Şerhu'l-Mûkaza li'z-Zehabî*, Mektebetü'ş-şâmîle, Mısır 2011.
- Müslim, Ebû'l-Hüseyn Muslim b. el-Haccâc el-Kuşeyrî, *Sahîh-i Müslim*, Dârü't-tayyibe, Riyad 2006.
- Müyesser Receb ed-De'âvir, *Suyûhu'l-Buhârî el-Mütekellim fihim fî Câmî'i's-sahîh*, Ürdün Üniversitesi Dergisi, Beyrut 2011.
- Nevevî, Ebû Zekeriyâ Muhyiddîn Yahyâ İbn-i Şeref, *Takrîbü'n-Nevevî*, tahk.: Muhammed Osman Hışt, Dârü'l-kitâbi'l-ızlî, Beyrut 1985.
- ....., *Sahîh-i Müslim bi şerhi'n-Nevevî*, I-XVIII, Matba'atü'l-Mısriyye, Mısır 1929.
- Ömer Eymân Ebûbekr, *el-İmâm en-Nesâi ve kitâbuhu'l-Müctebâ*, Mektebetü'l-meârif, Riyâd, 2003.

- Ömer Özpınar, *Hadis Edebiyatının Oluşumu*, Ankara Okulu Yayınları, Ankara 2013.
- ....., Hadis ve Fıkıh Edebiyatında Ortak Bir Kavram: Müruet, *Selçuk ÜİFD 2011*, sayı: 32.
- Rahmi, Yâran, “Bid’at”, *DİA*, İstanbul 1992.
- San’ânî, Ebû İbrahim b. Muhammed, *Tavdîhu’l-efkâr li me’ânî tenkîhi’l-enzâr*, tahk.: Ebû Abdîrahmân Salah b. Muhammed, Dârü’l-Kütübî’l-ilmîyye, I-II, Beyrut 1997.
- Sehavî, Şemseddin Ebu’l-Hayr b. Muhammed, *Fethu’l-muğîs bi şerhi Elfiyyeti’l-hadîs*, tahk.: Abdulkerim b. Abdullah b. Abdurrahman el-Hudayr, I-V, Dârü’l-minhâc, Riyad 1426.
- Suyûtî, Ebû’l-Fadl Celâlüddîn Abdurrahmân b. Ebî Bekr, *Tedrîbü’r-râvî fî şerhi Takrîbü’n-Nevevî*, Beyrut 1996.
- Yaşar, Kandemir, “el-Câmiu’s-Sahîh”, *DİA*, İstanbul 1993.
- Zehebî, Ebû Abdillâh Şemsuddîn Muhammed b. Ahmed b. Osmân, *Mizânü’l-i’tidâl fî nakdi’r-Ricâl*, tahk.: Ali Muhammed el-Becâvî, I-IV, Dârü’l-ma’rife, Beyrut ts.
- *Târîhu’l islâm ve vefeyâtu’l-meşâhir ve’l-a’lam*, I-XV, tahk.: Beşşâr Avvâd Ma’rûf, Dârü’l-garbi’l-islamî, Beyrut 2003.
- *el-Mûkza fî ilmi mustalahi’l-hadîs*, haz.: Abdulfettah Ebû Gudde, Dârü’l-beşâiri’l-islâmiyye, Beyrut 1405.
- *Siyeru a’lâmi’n-nübelâ*, tahk.: Şuayb Arnavud..., I-XXV, Müessesetu’r-risâle, Beyrut 1982.
- *Zikru esmâi men tukullime fîhi ve huve muvessak*, tahk.: Muhammed Şekûr b. Mahmut el-Hâcî, Mektebetü’l-Menâr, Mısır 1986.